

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

упорядкував

ІВАН ЗІЛИНСЬКИЙ

Третє доповнене видання

КРАКІВ

1943

ЛЬВІВ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

У П О Р Я Д Ж У В А В

ІВАН ЗІЛІНСЬКИЙ

Третє доповнене видання

К Р А К І В

1 9 4 3

Л Ь В І В

У К Р А І Н С Ь К Ё В И Д А В Н И Ц Т В О

„Für den Gebrauch an Schulen mit ukrainischer Unterrichtssprache des GG von der Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht in der Regierung des GG als allein verbindliche Rechtschreibung zugelassen mit Erlass Zl. Wiss. 15362/42 U. 32 vom 19. Dezember 1942“.

Допущено до вжитку в школах з українською мовою навчання Г. Г. розпорядком Головного Відділу Науки та Навчання в Уряді Г. Г. Ч. 15362/42 У. 32 дня 19. грудня 1942 р., як єдиний дозволений правопис.

Накладом Українського Видавництва, Краків, Райхштрассе 34.
Verlag: Ukrainischer Verlag G. m. b. H. Krakau, Reichsstrasse 34.

В друкарні: „Поспішної“, Краків, Райхштрассе 34. Тел. 147-86.
Buchdruckerei „Pospieszna“, Krakau, Reichsstrasse 34. Fern. 147-86.

П Е Р Е Д М О В А

до третього видання

З приєднанням Галичини до Генеральної Губернії виринула потреба переглянути ще раз справу українського правопису, бож виявилось, що в нас тут і там помітні ще деякі, хоч і невеликі та несутні, відхилення від тих правописних правил, що їх установили впорядковані мною два видання „Українського правопису”, виданого в Кракові 1940. і 1941. року. Для повного узгодження української правописної системи Провідник Українського Центрального Комітету проф. др. Володимир Кубійович покликав окрему Комісію, до якої, крім редактора попередніх видань цього правопису, увійшли проф. др. Василь Сімович як фахівець-мовознавець, дир. Володимир Радзикевич як представник педагогічних кіл, ред. Михайло Демкович-Добрянський від УЦК, при чому Комісія кооптувала для своїх праць іще ред. Йосипа Боднарівича як представника преси, д-ра Григорія Лужницького як голову Спілки українських письменників та проф. Олександра Панейка як редактора „Правописного Словника” Ізюмова, що вийшов у Львові 1941 р. заходом „Українського Видавництва”. Комісія на цілому ряді засідань переглянула попередні видання правопису та узгоднила, за рефератом проф. Сімовича, поправки й доповнення, які входять до третього видання. Головна зміна Комісії — це поширення апострофа на дальші три функції — як правописної обов'язкової вимоги. Крім цього додано, з практичних оглядів, новий розділ „Частини мови”, поширено деякі інші правила, долучено розділ про німецьку транскрипцію українських

імен, через те й об'єм книжки трохи збільшився. Про те, що в деяких правилах змінено стилізацію, що прикладовий матеріал збагачено новими прикладами, що перевірено наголосовий матеріал, нічого і згадувати.

У такому вигляді подаємо це видання в руки Громади, маючи переконання, що воно зробить свою велику службу в теперішньому часі.

І. З.

I. ВСТУПНІ ЗАВВАГИ ТА ПОЯСНЕННЯ.

АБЕТКА.

1.

Українська абетка має 32 великі й 33 малі букви:

А а (а), Б б (бе), В в (ве), Г г (ге), Д д (де), Е е (е), Є є (йе), Ж ж (же), З з (зе), И и (и), І і (і), І і (йі), Й й (ий), К к (ка), Л л (ел), М м (ем), Н н (ен), О о (о), П п (пе), Р р (ер), С с (ес), Т т (те), У у (у), Ф ф (еф), Х х (ха), Ц ц (це), Ч ч (че), Ш ш (ше), Щ щ (шче), Ю ю (йу), Я я (йа), ь (ір або знак м'якшення).

Не належать до абетки: 1) складені букви **дз, дж**; 2) знак наголосу (') і 3) апостроф (').

ЗВУКИ — БУКВИ

2.

З в у к і б у к в а не одне й те саме: звуки вимовляємо й чуємо, букви пишемо, бачимо й читаємо. Говорена (слухова) мова не все згоджується з писаною мовою.

Хоч основна засада українського правопису фонетична, себто ми пишемо звичайно так, як чуємо у живій українській мові, проте, беремо на увагу також історію й походження слова. Спірні питання, що повстають при намаганні погодити фонетичну засаду з законами літературної мови, вирішують правописні правила.

В українському письмі одному звукові відповідає звичайно одна буква. Одначе іноді буває так, що двом звукам відповідає в письмі одна буква або, навпаки, для означення одного звука вживаються дві букви.

1. Букви **є, я, ю** вживаються у подвійному значенні:

а) на початку слова або складу по голосівках. по губних приголосівках (**п, б, в, м, ф**) і деколи по **р** означають вони сполуку двох звуків **й + є, й + а, й + у** (див. §. 4. апостроф):

Єфрém, яма, явір, юрба, моé, моя, мою, знаю, п'є, б'є, п'ять, в'яжу, п'ю, б'ю, пір'я, бур'ян, матір'ю...

б) по приголосівках, які можуть м'якшитися (див. §. 14), вони зазначають тільки їх м'якість:

сіне мо́ре, ллётётся, дякую, зять, ляка́тися, не́ня, тяжко, ся, ву́лиця, го́стю, дзя́вкіт, гово́рю зоря...

2. Буква **ї** не має такого подвійного значення, як букви **є, я, ю**, себто вона ніколи не означає пом'якшення попередньої приголосівки, зате означає вона подібно, як вони, два звуки, а саме звукосполуку **й + і**. Пишемо **її** на початку слова або складу по голосівці та по приголосівці, де лише виразно чуємо вимову **йі**.

Приклади: іхати, їсти, їх, їм, стоїть, мої, твої, Енеїда, заїзд, вїзд, вїхати, зїзд, обїзд, відїзд, розїздитися, зїсти, моєї сім'ї і т. ін.

3. Букви **в** і **й** можуть означати два зовсім різні звуки: або приголосівку, або півголосівку, а саме:

а) **в = в**; буква **в** тільки перед голосівкою та після приголосівки на кінці слова або складу означає приголосівку **в**, напр., **він, овес, вас, нерв, черва, червня...**;

б) після голосівки **в** має значення нескладотворного **у**, що лучиться з попередньою голосівкою **у** двозвуки: **ау, оу, уу, еу, иу, іу**, напр., **дав, лавка, вовк, був, певний, ходів, дівчата...**;

в) подібно буква **й** означає тільки перед голосівкою **о** приголосівку (**й = ј**), напр., **війо-війо, його, гайок, Йордан...**;

г) з попередньою голосівкою творить **й** двозвук, що в нім означає скорочене, нескладотворне **і (= й)** — **ой, ей, ий, ій**: **дай, той, купуй, гей, бий, стій** і т. ін.

4. Для злитих суцільних звуків (африкат) дз і дмає українське письмо окремих знаків і віддаєма відповідними буквами. Тому пишемо однакдж у словах: дзвін, дзьобати, джміль, хóджу і т. і в словах: підзёмний, надзвичайний, відживáти, дві букви треба читати окремо.

5. Буква щ — це знак для сполуки двох звуків ш + ч.

ПОДІЛ ЗВУКІВ.

Звуки ділимо на голосні — голосівки та приголосні — приголосівки.

Докладніший поділ українських основних голосних: і, и, е, у, о, а та приголосівок можна перевести до місця і способу їх творення так, як це показують наведені таблиці голосівок і приголосівок:

1. Таблиця голосівок:

Ряд:		передній	середній	задній
Піднесення язика	високе	і	и	у
	середнє	е		о
	низьке			а

Поділ за місцем творення:		губні		передньоязикові			задньо-язикові		гортанні
		двогубні	губно-зубні	зубні	яснові	твердо-піднеб.	м'яко-піднеб.		
глухі	дзвінкі	п		т		ть	к		
		б		д		дь	г		
глухі	дзвінкі		ф	с	ш	сь	х		
		в		з	ж	зь		г	
глухі	дзвінкі			ц	ч	ць			
				дз	дж	дзь			
носові	дзвінкі	м		н		нь			

Додаток за ступенем отвору ротової ямки:

краті
апровано-
протиснені
зв'язні
(афрікати)

АПОСТРОФ.

4.

Щоб зазначити, що **я, е, ю, ї** мають значення **йа, йе, йу, йі**, себто, що вони вимовляються як на початку слова (§. 2, 1), ставимо між ними і приголосівками апостроф. Це буває:

1) після губних перед **я, ю, е, ї**: **б'ю, б'е, п'ять, здоров'я, в'юв, м'ясо, тім'ї, безр'їб'ї**; але без апострофа пишемо **святій, цвях, різдв'яний, т'ям'яний...**, де перед губним стоїть приголосівка; коли ж приголосівка перед губним належить до приростка, апостроф пишеться так само, як і в слові без приростка, напр.: **зв'язати, бо в'язати, зв'яліти, бо — в'ялий, сп'яніти, бо — п'яний, розм'якшити, бо — м'якшити...**

2) у деяких словах після **р**, а саме: а) в іменниках серед. роду (пор. §. 13) таких, як: **подв'ір'я, пір'я, на подв'ір'ї, знев'ір'ям**; б) в орудн. одн. жін. іменників: **ма-тір'ю**; в) у слові **бур'ян**; скрізь тут чуємо іншу вимову (**бур'ян = бур'ян, пір'я = пір'я і т. д.**), ніж у словах таких, як: **рябий (= р'ябий), рясний (= р'ясний), б'ур'я (= бур'я), гов'ор'ю (= говор'ю) і т. д.**

3) після приростків, що кінчаються приголосівкою перед **я, е, ю, ї**, напр.: **з'яв'їтися, з'я'ва** (але **з'ява** в риби), **з'явище, з'ясу'вати, роз'юш'ити, під'яз'їкий, з'єднаний, об'єднати, під'юджу'вати, з'їхати, від'їхати, з'їсти і ін.**

4) у запозичених словах після чужих приростків (латинських) **об-, суб-, ад-, кон-, ін-**, напр.: **об'єкт, суб'єкт, ад'ютант, ад'юкт, кон'юкт'юра, кон'югація, ін'єкція і т. д.**

5) у таких чужих словах, як: **д'Ан'унціо, д'Акоста, О'Коннор і т. д.**

Зате в запозичених словах після губних та **р**, як далі йде **ю**, яким передаємо нім. **ü** або франц. **u** (пор. §. 26), апострофа не пишемо, напр.: **В'юртемберг, М'юллер, бюр'о, бюдж'ет, інтерв'ю, Брюсс'ель і т. д.**; так само пишемо російські, білоруські та польські імена власні

теж без апострофа: Пénза, Ветлúга, Вязémський, Пяст, Бядуля; але — п'éса. п'едестáль. П'ер, Б'ёрнст'ерне Б'ёрнсон.

5.

НАГОЛОС.

Знак наголосу кладемо деколи на деяких словах, щоб відрізнити їх значення:

мука́ (бóрошно), **му́ка** (бiль), **кни́жки** (род. однини), **книжкí** (наз. мн.), **пiзнаю́** (тепер), **пiзнаю́** (колись); **знаю́**, **щó** він думає (що — займенник); **знаю́**, **щó** він думає добре (що — сполучник) і т. п.

II. ПРАВОПИС ОСНОВНИХ ГОЛОСІВОК.

6.

Букви і — и

Букву і пишемо:

1. на початку слова і у сприросткованих словах, коли не вимовляємо йі:

iвний, iводи, iвколи, iскра, iндiк, iм'я, iстик, iспит, iстина, iстóта, Iвán, Iрод, iдý, iснувáти, iгрище, iржá; проiснувáти, переiнáкшити, поiнформувáти;

2. на місці давнього ѣ в наголошених і ненаголошених, відкритих і закритих складах: **дiвка, дiвчáта, мiх, мiшóк, бiдний, бiдá, бiжiть, тiло, дiло, сiно, лiто, лiс, снiг, прибiг;**

3. на місці корінних о, е в закритих складах, тобто таких, що кінчаються приголосівкою (у відкритих складах такі о, е залишаються):

кiнь — коня́, вiл — волá, нiс — нóса, дiм — дóму, рiк — рóку, стiл — столá, бiль — бóлю, нiч — нóчi, лiй — лóю, гiсть — гóстя, сiк — сóку, рáдiстю — рáдости, вiн — вонá, сiлк. — сóли, вiвця́ — овeць, óсiнь — óсени, кáмiнь — кáменя, лéбiдь — лéбеда, ячмiнь — ячмeню, стýпiнь — стýпеня, кóрiнь — кóреня, курiнь — курeня, занiс — занeслá, допiк — допeклá;

З а в в а г а. Звук і з о не пом'якшує в літературній мові попередньої передньоязикової приголосівки (т. д.

с, з, ц, л, в), зате і з е та з ъ (див. під 2) м'якшить постійно ці приголосівки, одначе цього пом'якшення не зазначаємо в письмі. Отже. пишемо однаково: ніс — носа і ніс — нести, сіль — соли, сіл — село, сіла — сісти і т. д.

4. Таке правильне чергування і — о, і (ї) — е (е) виступає також у закритих і відкритих складах при-свійних прикметникових наростків -ів (-їв), -ова, -ове, -ева (-ева), -еве (-еве), напр.: бр^атів капелюх, бр^атова кн^іжка, бр^атове письм^о, ковалів син, ковал^ева дочка, ковал^еве поле... та аналогічно в прізвищах і в географічних назвах:

Ковалів — Ковал^ева, Петр^ів — Петр^ова, Сфр^емів — Сфр^емова, Льв^ів — Льв^ова, Кра^ків — Кра^кова, Васи^лів — Васи^лева. Васи^льків — Васи^льк^ова. Андри^їв — Андри^ева, Кравц^ів — Кравц^ева. Ф^едів — Ф^едева, Пал^іїв — Пал^ієва, Ки^їв — Ки^ева, Ка^нів — Ка^нева і ін.

5. Не переходять о, е в закритих складах в і в таких випадках:

а) коли вони випадні:

сон (сн^у), піс^ок (піс^ку), свіж^ок (свіж^ку), кн^іж^ок (кн^іжка). вік^он (вік^но). ден^ь (дн^я). хл^опець (хл^опця);

б) у групах -ор-, -ов-, -ер- між приголосівками, напр...:

гор^б — гор^ба. тор^г — тор^гу, хор^т — хор^та, вов^к — вов^ка, шов^к — шов^ку, смер^ть — смер^ти й ін.

в) у групах -оро-, -оло-, -ере, -еле-:

гор^ох, мор^оз, го^род, гор^од, во^рої, со^ром, повор^от, по^дорож, го^лод, хо^лод, жо^лоб. око^лот. во^лос. по^лон, бе^рег, ве^ред, пе^ред, посере^дній, че^рез, се^лезень, селе^дець і т. ін.

В и н я т к и · пор^іг. обо^ріг, см^ор^ід. мор^іг.

г) в запозиках з інших мов. напр.. із церковно-слов'янської: зак^он, Бог. нар^од (але ва^рід) Ол^ег. вод, шол^ом, пот^оп. з російської погр^ом. зав^од; з польської мови: слов^нік. іст^от; з неслов'янських мов: том, агро-

ном, студент, президент, кордон, телефон, автор, директор, доктор... та в деяких окремих новотворах, як діловод, основний, займєнник тощо, зокрема часто наголошене е в іменниках на -ення:

збільшення, зменшення, завершення, пояснення, відродження, відновлення, значення, враження (але під наголосом -іння: носіння, ходіння, плетіння, значіння, вражіння);

б. зате буває і в відкритих складах і навіть у групах -оло-, -оро-, -ере-:

а) під впливом таких правильних форм, як візка, візком, візкі..., кілка, кілкам... повстали форми:

візок, кілок, стіжок, дзвінок, різок, сніпок, місток, дорібок, зарібок, пріпічок, запічок, камінець, кремінець, двірєць, ремінець, корінець, кінєць, гребінець, стілець, червінець, покрівєць, ніготь, лікоть, кіготь, а далі й кілочок, гвіздочок і т. ін., хоч побіч слів з і маємо також форми з о: гонєць — гінця, боєць — бійця, корєць — кірця, творєць — творця, чудотворєць — чудотворця, отєць — отця й вітця; попри наросток -овець (з наголошенням о), напр., урядовець, службовець, народовець і ін. уживаються форми з -івець (-ївець): кї-ївець, чернігївець, канївець, фахівєць, сирівєць...;

б) на зразок таких форм, як ніжка, ніжки, виникли й форми з і в родовику множини, напр., ніжок, гірок, жінок і ін., а далі й такі, як ніженька, гіронька, гірочка, перепілочка... також писарівен (писарівна), королівен, бондарівен...;

в) під впливом таких форм, як напр., гірка, гіронька, слів, слівцє, виникли й утворилися форми з і, замість другого о, е в групах -оло-, -оро-, -ере-, напр.:

доріг — доріжка, — доріжечка; борід, — борідка, — борідонька; сторін, борін, корів, голів, боліт, доліт, черід, воріт, ворітця, ворітєчка, а також: запоріжець — запоріжця, побіч частіших заporожець — заporождця. Але заєдно: колод, [колодка, колодочка], сорок, огорож, корон, долонь, нагород, основ, будов, потріб, проб;

г) підо впливом таких форм, як підніжжя, пере-
вісся, виникли й такі форми, як:

роздоріжжя, бездоріжжя, підборіддя, Запоріжжя,
(побіч правильного і частішого Запорóжжя). але: побе-
рѣжжя, надберѣжжя, Лівоберѣжжя, Правоберѣжжя,
вороттѣ;

г) підо впливом таких форм, як переміг, приніс,
з'явилися такі форми: віволік (але віволокла, виво-
локти), зберіг (але зберегті); та коли форма дієслова
в минул. часі кінчається на в, то о в такій групі не пе-
реходить на і, напр., борóв, попорóв, полóв, молóв;

д) у літературній мові появляється і у сприростко-
ваних словах: прізвище, прірва (з про-), візьмú, віді-
брати, відіслати, відіймати (з відо-), пімста й помста;

е) аналогічно до українських слів появляється чер-
гування о, е, — і в запозиках, напр.: кóлір — кóльору,
папір — папéру, гніт — гнóту, і в таких українських
словах, де і корінне: річ — рѣчі, ведмідь — ведмѣдя;

7. а) і появляється в закінченнях м'якої групи
прикметників, зокрема в прикметників на -шній, -жній
(ненаголошених):

вѣрхній, вечірній, всесвітній, житній, задній, пізній,
кúтній, літній, матеріній, новітній, осінній, передній,
присúтній, самотній (але самітній), сінній, крайній, дав-
ній, рáнній, торішній, навкóлишній, домáшній, вчорáш-
ній, ко́лишній, зáвтрашній, тутѣшній, долішній, справ-
жній, худóжній, бліжній, поздóвжній, (по)дру́жній,
порóжній, мúжній, подорóжній, братній, великодній,
довголітній, незабúтній, майбúтній, могúтній, остáнній,
(по)серѣдній, пúтній, сторóнній, хáтній і т ін.;

б) в числівнику трѣтій;

8. в родовику однини жіночих іменників, що в на-
зивнику однини кінчаються тільки одною приголосів-
кою, напр.:

ніч — нóчі, піч — пѣчі, тінь — тіні, сіть — сѣті,
пóдорож — пóдорожі;

В и н я т к и : любóв — любóви, кров — крóви,
сіть — сóли, óсінь — óсени, Русь — Рúси.

9. в давальнику та місцевику однини і в називнику (та знахіднику) множини всіх жіночих іменників, що кінчаються в називнику однини на одну або дві приголосівки: тіні, но́чі, ре́чі, ві́сті, по́вісті, чве́рті;

10. в закінченні давальника однини чоловічих іменників на -ові: бра́тові, си́нові, коне́ві;

11. в давальнику однини іменників жіночого та середнього роду:

ла́вка — ла́вці, зе́мля — зе́млі, ро́жа — ро́жі, дівча́ — дівча́ті, княжа́ — княжа́ті, теля́ — теля́ті, лоша́ — лоша́ті, ім'я́ — і́мені;

але давальник однини іменників на -я з подвоєною приголосівкою кінчається завжди тільки на -ю (а не -і): житт́ю, насінн́ю, навча́нню, зі́ллю;

12. в місцевику однини іменників чоловічого, жіночого й середнього роду:

в чолові́ці, в лу́зі, на коні́, в ла́вці, на зе́млі, в по́вісті, на печі́, в по́лі, на не́бі, на со́нці, в житт́і, в теля́ті, в лоша́ті.

7.

Буква и.

1. Українське и — це новий звук, що склався з двох звуків, а саме: з заднього ы (пор. поль. у, білор. і рос. ъ) та переднього і. пор. українське син (поль. суп, білор. і рос. сын), дим (поль. дум, білор. і рос. дым) — і носіти, ходіти (поль. chodzić, nosić, білор. хадзіць, насіць, рос. ходитъ, носить), родіна (поль. rodzina, білор. радзіна, рос. родина); вимовляється українське и посередині між і та е (див. таблиця голосівок, стор. 7). тим то в поодиноких говорах ці звуки, з різних причин, змішуються один із одним, як змішуються в деяких випадках у деяких говорах и з і. В літературній мові треба докладно відрізнити и від е та и від і та все треба дивитися на походження слова

а) В північно-західній (говірковій) вимові після задньоязикових приголосівок к, х (г) змішується и з і,

але в літературній мові треба докладно відрізнити і та ж в письмі й вимові за походженням слова:

кінь (коня) — кинь (кінути); кіт — кит, кішка (кітка) — кішка; такі книжкі, хіба — хіба; хіхіт (хіхоту), сухі — верхі, пастухі, мұхи;

б) на початку слів завжди треба писати і, хоч у вимові чути и (див. §. 6, 1):

інший, іноді, інколи, Ірод, істина, іній, індік, істик і т. ін.

Крім того, и пишемо:

2. у сполуках ри, ли між приголосівками в постійно відкритих складах:

чорнобрівий, дрігати, дрижати, грімати, гріміти, криніця, кришити, стривати = пождати, але стрівати = зустрічати, тривати, тривожитися, тривога, кривавий, глитати, блищати, блискавка, блискучий, христити, крищений, бривіти (але брєнькати).

Але пишемо:

кров (крóви), кривця, хребет, брова, хрест (хресті), хрєсний, перехрєщувати (сходитися), перехрєсний, Хрєщатик, хрестовий, хрестоматія, хрестонóсець, хрєщик.

3. а) завсіди в наголошеному прикметниковому закінченні -ний:

вічний, значний, чарівний, чудний, самітний, сполучний, забутий (але — забўтий), статний;

б) часто в ненаголошеному прикметниковому закінченні після приголосівки в таких словах, як напр.

відповідний, природний, наступний, придатний, рідний, людний, безладний, парадний, безробітний, вічний, довічний, предвічний, постічний, поперечний, семирічний, тогобічний, господарний, літературний, майстерний, нагірний, ударний, нормальний, спільний, дивний, північний, південний, щоденний, вірний, величний і т. ін.

Деякі прикметники виявляють хигання, напр.: східний — східній, західний — західній, народний — вародній, але пишемо все: східний, західний, народний.

В сумнівних випадках рішає словник.

4. в родовику однини жіночих іменників, що в називнику однини кінчаються двома приголосівками: вість — вісти, повість — повісти, смерть — смерти, радість — радости, старість — старости, гордість — гордості і ін.

З а в в а г а : Про родовик однини: любби, кроби, соби, осени, Руси була згадка в § 6, 8

5. в родовику однини середніх іменників із приголосівковим пнем: ім'я — імени, кача — качати;

6. у наростках іменників на -іння: жабуріння, гарбузіння, баговіння, картопління;

7. у слові: чотири.

8. Про и в чужих словах див. §. 22, 1.

8.

Букви е — и.

1. Ненаголошене е в українській мові звичайно невиразне, наближується до звука и так, що у звичайній вимові звучать більш-менш однаково такі слова, як напр.:

гребі (гребті) і грибі (гриб), мелі (молоти) і милі (миліти), креші (кресати) і криші (кришити), менé і ми-не (минути), виселяти і висиляти, кленóк і клинóк і т. ін.

В літературній вимові цих звуків сплутувати не можна, а щоб знати, як вимовляти і писати цей невиразний звук (е чи и), треба змінити слово так, щоб сумнівний звук був під наголосом:

менé, мені — до мéне; селó. в селі — сéла; земл'я — зéмлі; великий — вéлич; несú — нéсенний; тихéнько — тíхо; кривé — крíво; живé — жíти і т. ін.

2. Подібно, як е з и, змішується у звичайній вимові також ненаголошене е з ї, одначе пишемо за походженням слова е:

маéш, купúеш, маéмо, купúемо, з Кіева, в Кіюві (хоч часто вимовляють: маіш, купуімо, в Кіїві і т. д.).

3. Букву е пишемо.

а) у приростках **пере-**, **перед-** і **пре-**, напр.: **переривати**, **переливати**, **перебирати**, **передбачати**, **переддень**, **переліг**, **презирство**;

б) у групах **-ере-**, **-еле-**: **бéрег**, **бéрест**, **сéред**, **сéлезень**;

в) у наростках **-есеньк-**, **-еньк-**, **-енк-**, **-ечк-**, **-еро-**, **-тель**, **-ен-**, напр.:

тихэсенький, **близéнький**, **рúченька**, **гепéречки**, **тúтчки**, **тáмечки**, **шéстеро**, **учíteль**, **крúчений**.

В окремих сумнівних випадках, як напр.: **левада**, **леміш**, **кишеня**, **пиріг**, треба заглянути до словника.

г) коли **е** при відміні слів випадає: **бéрезень** (**бéрезня**), **вітер** (**вітру**), **мітел** (**мітлá**).

4. Крім того, **е** пишемо в закінченні **-ей** родовика множини:

а) всіх іменників жіночого роду, закінчених на приголосівку: **вістéй**, **кóстей**, **ночéй**, **печéй**, **речéй**;

б) кількох інших іменників жіночого, чоловічого й середнього роду, як напр.:

свинéй, **мишéй**, **вошéй**, **статтéй**, **кóней**, **гостéй**, **грóшей**, **очéй**, **плечéй** (і пліч), **ушéй** (і вух), та

в) деяких іменників, що їх уживаємо тільки у множині: **грудéй**, **людéй**, **дітéй**, **гусéй**, **дверéй**, **санéй**.

Букви **о** — **у**.

9.

1. Ненаголошене **о** зближається у вимові до **у**. Тому ці звуки, особливо перед складами з **у** та **і**, часто змішуються, але пишемо згідно з походженням (етимологією) слова:

кожух, бо **кóжа**, **розуміє**, бо **рóзум**, **ходім**, бо **хóдить**, **голúbка**, бо **гóлуб**.

В непевних випадках треба заглянути до словника, напр., треба писати:

будяк, **пáрубок**, **мáчуха**, **яблуко**, **яблуня**...

2. Наросток **-ова-** зберігається в українській мові лише тоді, коли наголос падає на **о**, а саме:

а) постійно в дієприкметнику минулого часу, -ований, напр.:

дарований, купований, плянований, мальований, завойований, редагований, схвильований, друкований.

Якщо наголос не падає на о наростка -ова-, лише на інший склад, тоді пишемо наросток -ува-:

сілуваний, видумуваний, виховуваний, напоюваний, виговорюваний, перемальовуваний, віддрукуваний і ін.:

б) у віддієслівних іменниках на -овання (з наголосом дієприкметника): українська літературна мова вживає таких форм тільки для означення наслідку дії або матеріалу; тим то форми будування — будовання, мурування — муровання... не однозначні.

Будування означає процес, роботу, а **будовання** — вислід дії „будування” щось збудоване, будівлю (зв'язок із дієприкметником „будований”)

Мурування — процес, робота; **муровання** — щось змуроване, мури (наслідок роботи)

Малювання — дія, праця, **мальовання** — малюнок і т. п.

3. Зате пишемо завжди і говоримо -ува-:

а) в дієйменниках:

панувати, дарувати, купувати, торгувати, будувати, чергувати, друкувати, годувати, лікувати, плянувати, контувати, малювати, хвилювати, полювати, горювати, воювати, виховувати, вигодовувати, перемальовувати, завойовувати; також у пнях: кувати (хоч коваль), плювати, але: ховати, упувати;

б) у віддієслівних іменниках на -ування:

панування, дарування, чергування, будування, лікування, плянування, контування, малювання, полювання, горювання, воювання, виховування, вигодовування, перемальовування, завойовування, кування, плювання, але — ховання, упування;

в) в таких прикметниках та іменниках, як:

сивуватий, сивуватість; піскуватий, винуватий, забудькуватий, забудькуватість; придуркуватий, глеюватий і т. д.

Букви о — е.

10.

По приголосівках ч, ж, ш, щ, дж. й звук е переходить на о; це діється особливо тоді, коли наступний склад твердий, тобто має голосівку а, о, у та и (з ы, пор. §. 7), або коли наступний склад починається твердою приголосівкою:

чоловік, чолó, вчóра, вéчора, вечорí, чотíри, чóрний, чотá; жонá, жонáтий, жорстóкий; пшонó, шóстий; щокá; бджолá, гайóк.

Зате перед м'яким складом, тобто перед складом, що має голосівку е, і, и (з давнього і, пор §. 7, ст. 14), та на кінці слова е зберігаємо у вимові й на письмі:

вечéря, чепíга, черне́ць, четвéртий, четвéр, женíти, женíх, сýжень, женéш, шéстеро, шестí, пшенíця, щетíна, окрáець.

Але підо впливом різних аналогій бувають і винятки від цього правила. Так, напр., завсіди говоримо й пишемо е:

а) в дієприкметниках: кру́чений, пéчений, озбрóчений і ін. (аналогічно до таких форм, як ухвáлений...);

б) в іменниках: бiльшости, бiльшості, свiжости, пекyчости... (аналогічно до радóсти...); на щóці (бо — щокá), на чолí (бо — чолó) і т. д.;

в) у прикметниках на -éвий (під наголосом): грошéвий, рожéвий, боéвий..., але грошовíй, бойовíй;

г) в наростках -ечок, -ечка, -ечко: мішéчок, кнiжечка, містéчко;

г) в дієсловах: чéшу (бо — чéшеш), женú (женéш) і т. д., але вечорíти (вéчора), чорніти (чóрний);

д) у словах: чергá, кочергá, червóний, черкáти, шепотíти, щезáти, щéдрий і ін.

Букви о — а.

11.

В деяких словах, особливо перед постійно наголошеним а, пишемо в попереднім складі а, замість о:

багáтий, багáто, багáцько, багáч, багатíти, багáтство, багатíр, гаря́чий, гаря́чка (пор. горíти), хазя́їн, качáн,

гарáзд, халява, кажáн, чабáн, ганчáр, паламáр, шара-
вáри, шкаралúпа, шкаралúща.

12.

Чергування у — в, і — й.

1. На початку слова часто чергуються у — в: не-
наголошене у може переходити у в, а в перед приголо-
сівкою в у:

учітель — вчітель, убивáти — вбивáти, уживáти —
вживáти, вдовá — удовá, учóра — вчора, ввесь —
увесь...

На початку речення слова з таким у — в можна
писати з в і з у: Вчора й Учора... В середині речення
такі слова звичайно вживають з у, коли попереднє слово
кінчається приголосівкою, і з в, коли попереднє слово
кінчається голосівкою, напр.: наш учітель, нáша вчі-
телька, він у лісі, вона́ в лісі, з убóгої хáти, до вбóгої
хáти і т. ін.

Це правило не обов'язує, коли між такими словами
є розділовий знак або павзи, а також у віршах.

В деяких словах, зокрема в чужих словах, почат-
кове у або в ніколи не змінюється:

уста́, устанóва, ухва́ла, учáсник, упрáва, універси-
тét, Ура́л, Угóрщина, утóпія...; вла́да, впра́ва, вплив,
вда́ча, вра́ження, вступ і т. д.

Також не змінюється у на в у словах: Україна,
украї́нський.

2. В тих самих умовах у деяких словах може чер-
гуватися також початкове ненаголошене і з й: Іван —
на Ива́на, іду́ — не йди́, він і я — вона́ й він, брат іде́ —
сестра́ йде...

Таке чергування і — й буває тільки при тісній,
суцільній вимові слів.

3. Не змінюється і на й:

а) на початку речення і в наголовках: Ідуть діти до
школи. Іван читає гарну книжку „Природа і люди”;

б) при протиставленні: Батьки і діти;

в) коли наступне слово починається йотованою голосівкою або кількома приголосівками: З людьми і я прийшов. Губи і язик. Вона і я. Він злякався і стрибнув через тин;

г) по комі або перед комою, після павзи, коли у вимові і зв'язується не з попереднім, а з наступним словом: І день іде, і ніч іде, і, голову схопивши в руки, дивуешся, чому не йде апостол правди і науки?

ІІІ. ПРАВОПИС ПРИГОЛОСІВОК.

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСІВОК

13.

Подвоєні приголосівки пишемо в таких випадках:

1. на місці колишніх неподвоєних, коли за ними був ь + йотована голосівка (іще старше -іє, -ія, -ію):

життя́ (стар. житье, житіє), безладдя́, галу́ззя, роздоріжжя́, збіжжя́, Поділля́, зілля́, насіння́, знання́, волосся́, обліччя́, Підляшшя́; суддя́ (стар. судія), Ілля́ (стар. Ілія), рілля́, стаття́, браття́; міддю́, ма́ззю, сіллю́, тінню́, по́статтю, ві́ссю, ні́ччю, ро́зкішшю, мі́ццю; лля́ти, лля́ю, лля́є, налля́ю, налля́в; спросо́ння, навмання́, зра́ння (але — зра́на) і т. ін.

Не буває подвоєння в цих випадках, якщо поряд є друга приголосівка: лі́стя, ща́стя, у ща́сті, пересе́рдя, ста́рістю, че́стю, ше́рстю, жо́вчю; крім того, зовсім не подвоюються в цих випадках губні (п, б, в, м) і р: стру́п'я, безхлі́б'я, здо́ров'я, кро́в'ю, пі́р'я, ма́тір'ю;

2. коли збігаються однакові приголосівки приростка й кореня або кореня й закінчення:

ві́дда́ти, о́ббі́ти, завви́шки, зза́ду, завва́жити, роззбро́їти, роззя́вити, ні́сся, тра́сся;

3. у словах із наростком -ний, -ній, -ник, -ниця, якщо корінь слова кінчиться на -в:

сон — со́нний, ра́нній, осі́нній, безви́нний, безви́нність, го́динник, ви́нниця, башта́нник, пи́сьме́нний, пи́сьме́нник, старо́внний і т. ін.;

4. у наростку -є́нний для збільшених прикметників: здо́рове́нний, страше́нний, числе́нний, силе́нний, ста-

ре́нний і т. ін.; аналогічно до них і в деяких прикметниках — на -е́нний та -а́нний, що походять із дієприкметників та вказують на можливість чи неможливість виконати дію, при чому наголос падає завжди на -е і -а:

незліче́нний (= той, що його не можна злічити, пор. незлі́чений = той, що його не злічили), нескі́нче́нний, незміре́нний, неприми́ре́нний, невблагáнний, нескáзáнний, незрівня́нний, спасе́нний...

Зате в самих дієприкметниках пишеться завжди тільки одно **в**: зрòблений, спéчений, звáрений, поóбраний, скáзаний...

Отже, треба відрізнити такі словотвори, як:

неприпíяний — неприпíнений, заборо́нний — заборо́нений, змінний — змінений, охоро́нний — охоро́нений, причíнний — причíнений, нескáзáнний — нескáзаний, неоціне́нний — неоцінений, незрівня́нний — незрівняний;

5. в окремих словах, як:

Га́нна, сса́ти (виссати), ввесь, овва́, ва́нна, па́нна, ма́нна, бру́тто, не́тто, осáнна, ра́вві та звичайно в чужих власних назвах: Шіллер, Ні́цца, Андóрра (але — андо́рський), Ё́дда, Ме́кка, Діквєнс, Марóкко (марокка́нець), Алла́х Та́ссо, Ганно́вер, Це́ппелін, Ше́ффілд і т. ін.

З а в в а г а. Подвоєні на письмі приголосівки вимовляється як один (суцільний) **з д с в ж е н и й** звук (а не як два окремі звуки).

14.

М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСІВОК.

В українській мові м'якшаться такі приголосівки: **д, з, л, в, р, с, т, ц, дз**. М'якшення зазначаємо на письмі знаком **ь** у таких випадках:

1. в кінці слова: мідь, ле́бідь, кінь жа́ль, паль, ма́зь, бі́ль, сі́ль, зя́ть, ті́нь, Іва́сь, Васи́ль, па́лець, стріле́ць, кіне́ць, лиси́ць, робітні́ць...;

2. в кінці складу перед твердою приголосівкою: б^атько, д^ядько, пиш^ьмо. бл^изько...;

3. після пом'якшеної приголосівки перед о: д^ьбог^оть, бад^ьор^ий, п'я^тьо^х, с^ьом^ий, л^ьох, н^ьо^го, тр^ьох. чо^тир^ьо^х, вс^ьо^го...;

4. після л перед іншими приголосівками (тільки не між двома л) майже в усіх українських словах. з винятком групи лк, лч:

ме^льник, не^ві^льник, па^льник, пра^льня, сі^льськ^ий, ко^ва^льськ^ий, уч^лительство, ві^льний, за^га^льний, пі^льно, щі^льно, від^лповід^льний, іде^льний і т. ін., (але — зілля, вдовілля; горілка — горілчаний, спілка — спілчанський, Наталка — Наталчин, рибалка — рибалчик, рибалчин, рибалчити, рибалченко галка — галченя..., але па^льчик, стрі^льчик);

5. в наростках -е^нько, -е^нька, -о^нько, -о^нька, -е^ньк^ий, -е^се^ньк^ий, -і^сі^ньк^ий, -ю^сі^ньк^ий:

ко^заче^нько, ру^че^нька, рі^че^нька, гол^убо^нька, сирі^то^нька, дрі^бне^ньк^ий, дрі^бне^се^ньк^ий, дрі^бні^сі^ньк^ий, ма^ле^ньк^ий, ма^ле^се^ньк^ий, ма^лю^сі^ньк^ий...; так само: бли^зе^нько, дрі^бне^нько, тепе^ре^ньки, та^ме^ньки, ту^те^ньки і ін.

6. в наростках прикметників -с^ьк^ий, -ц^ьк^ий, -з^ьк^ий (і так само в прислівниках) :

украї^нськ^ий, гро^ма^дськ^ий, мо^рськ^ий, ко^за^цьк^ий, купе^цьк^ий, запо^ро^зьк^ий, ву^зьк^ий (в^узько);

але в таких прикметниках (і прислівниках) не пишеться ь у закінченнях -с^кий, -з^кий:

пл^ос^кий, пор^ск^ий, жа^ск^ий (жа^ско), бас^кий, боя^зк^ий, рі^зк^ий (рі^зко), дер^зк^ий, в'яз^кий;

7. в наростку -ис^ько:

хлоп^чий^сько, пс^иий^сько, вид^ов^ис^ько;

8. в 3-ій особі одн. і мн. теперішнього часу:

хо^дить, ро^бить, да^сть, но^сить, хо^дять, ро^блять, но^сять, бе^руть, не^суть, да^дуть...;

9. в наказовім способі дієслів:

при^но^сь, се^рд^ься, тра^тьте, ки^ньте, кла^діть, не^сіть і т. ін.

15. Не пишемо ніколи знака ь:

1. по губних (п, б, в, м, ф), по шипучих (ч, ж, ш, щ, дж) і по р, на кінці слова або складу:

степ, голуб, кров, піч, ніж, борщ, ідеш, кобзар, косар, Харків, гіркий;

2. поміж пом'якшеними приголосівками (крім л), коли по них стоїть е, ю, я, і, ь:

слід, світ, сміх, цвіт, святій, кість, честь, сонця, віконця, кістю, молодця, український (хоч треба вимовляти сьлід, сьвіт, сьміх, цьвіт, кісьть і т. д., правда, не так м'яко, як польське: świat, ślad, śmiech, kość);

і так само поміж подвоєними приголосівками:

життя, безладдя, писання, волосся, лляти, сіллю, Ілля і т. п.;

3. після н перед ч, ж, ш, щ, ц і перед наростком -ство, напр.:

кінчик, сміхунчик, ганчар, інший, менший, сонце, панщина, віконце, на сонці, на кінці, селянство, громадянство...;

4. у відміні, коли ь нема в початковій формі:

гálка — гáлці, бáлка — бáлці, спілка — спілці, Натáлка — Натáлці, гýска — гýсці, грúдка — грúдці, сторíнка — сторíнці.

Коли ж у початковій формі є ь, то пишемо його послідовно в цілій відміні:

письмó — на письмі. рéдка — рéдці, довькá — довьці, Гáлька — Гáльці. річенька — річеньці і т. д.;

5. перед наростком -ченко, -чук, -чина після приголосівок (окрім л):

бáтько — безбáтченко, Панькó — Панчéнко, Панчúк, Панчішин. Гринькó — Гринчéнко, Гринчúк, Федькó — Федчéнко, Федчúк, Сенькó — Сенчéнко, Сенчúк, Сенчіна, Малáнка — Маланчéнко. Маланчúк. але Гáлька — Гальчéнко, Гальчúк і т. д.;

6. у наростках -ално, -илно:

пúжално, дёржално, мотовíлно, лопатíлно, грабíлно, ципíлно і т. ін.

ЗМІНИ ПРИГОЛОСІВОК ПРИ ЇХ ЗБИГУ.

16.

При зустрічі приголосівок у середині слова повстають різні зміни. Деякі з цих змін у вимові зазначаємо також і на письмі.

1. Перед **ч** змінюються у вимові **й** на письмі:

а) **г, з** переходить на **ж**:

ватáга — ватáжчин, дорогíй — дорóжчий, бря́зкати — бряжча́ти, низькі́й — ніжчий;

б) **к, ц** — на **ч**:

коза́к — Коза́ччина; німець — Німе́ччина; ту́рок, туре́цький — Туре́ччина; Хмельні́ччина, кріпа́ччина, але салда́тчина (бо салда́т). бра́тчик, ті́тчин і т. д.;

в) **с, х** — на **ш — щ** (**ш + ч**):

ліс, лісо́к — ліщи́на, ми́ска — мищи́на, пісо́к — піща́ний, віск — воща́ний — вощи́на, Полі́сся — поліщу́к; во́лох — Волóщина...;

г) те саме у прізвищах від власних імен на **-сь, -сько** перед закінченням **-ченко, -чук**:

Іва́сь — Іва́шко, Іваще́нко. Іващу́к, Оні́сько — Онище́нко, Онищу́к і т. п.

У присвійних прикметниках таких змін нема:

Пара́ска — Пара́счин, Ганну́ська — Ганну́сьчин...

2. Перед наростками **-ство -ський** деякі приголосівки змінюються, змінюючи й самі наростки. а саме:

а) **г, ґ, ж, з + -ство, -ський** зливаються в **-зтво, -зький**:

Пра́га — празький, лоро́ги — заporóзький. Ри́га — ризький, Га́мбург — га́мбурзький, Пари́ж — паризький, киргі́з — киргі́зький, Кавка́з — кавка́зький. францу́з — францу́зький, убо́гий — убо́зтво.

б) **к, ч, ць + -ство, -ський** зливаються в **-цтво, -цький**:

коза́к — коза́цтво, коза́цький. Прилу́ка — прилу́цький, грек — гре́цький, Городо́к — городо́цький, Ві́нники — вінницький, ткач — тка́цтво, тка́цький, Га́лич — га́лицький, Га́дяче — га́дяцький. Дрого́бич — дрого́бицький. молодéць — молодéцтво, молодéцький...;

в) х, ш + -ство, -ський зливаються в -ство, -ський, напр.:

чех — чеський, птах — птаство, во́лох — волоський, товариш — товариський, товариство, наш — наський, Підляшшя — підляський..., але ляж — лядський, Цюріх — цюріхський.

Інші приголосівки перед наростками -ство, -ський на письмі зберігаються:

багáтство, брáтство, студéнтство, студéнтський, інтелігéнтський, лю́дський, городський, сусідський, шведський, ба́бський.

3. Приголосівкові групи зд, ст змінюються на ждж, щ, напр.:

іздити — їжджу, виїжджений, мастіти — мащу, лестіти — лещу...

4. У вищому ступені прикметників і прислівників корінне з, ж, г з наростком -ший (-ша, -ше) змінюються на -жчий (-жча, -жче): близький — блі́жчий (-жча, -жче), низький — ні́жчий, вузький — ву́жчий, ву́жче; ду́жий — ду́жчий, ду́жче; доро́гий — доро́жчий, доро́жче, але лёгкий — лёгший, лёгше, м'який — м'я́кший, м'я́кше...; корінне с + -ший (-ша, -ше) дають -щій (-ща, -ще): висóкий — ви́щій, ви́ще, кра́сний — кра́щій, кра́ще...; усі інші приголосівки перед -ший зберігаємо в письмі: молодій — молоді́ший, швидкий — швиді́ший, корóткий — корóтший і т. д.

Те саме в дієсловах, утворених із вищого ступеня прикметників, та в віддієслівних іменниках:

ву́жчати, ні́жчати, ду́жчати, кра́щати, подоро́жчати, підві́щення, але: м'я́кшати, багáтшати...

5. Перед в пишемо ч, коли воно походить із к, ч, ц:

ві́чний (вік), безпéчний (безпéка), вдя́чний (дя́ка), зру́чний (рука́), наб́чний (о́ко), сагайда́чний (сагайда́к), помі́чний, помі́чник (по́міч), міся́чний (міся́ць), со́нячний (со́нце), серде́чний (се́рце), пше́ний (пше́нця) тощо.

Але пишемо ш у таких словах, як:

рушнік, рушніця, со́няшник, міро́шник, я́ешня, серде́шний (= бідола́шний) і т. д.

і також у всіх прислівникових прикметниках:

вранці — вранішній, торішній (торік), тутешній, навколо́шній...

6. Приголосівки **ж, ч, ш, т** перед **ц** змінюються у вимові, але на письмі зберігаються:

запоро́жець — запоро́жці, кни́жка — у кни́жці, до́чка — до́чці, кві́тка — кві́тці, ю́шка — ю́шці...

7. Частка **ся** впливає в дієсловах на вимову попередніх **ж, ч, ш, щ, т**, одначе вони на письмі зберігаються, напр.:

ріж — ріжся (вимовл. різься), морочся (вимовл. мороцься), руш — рушся (вимовл. русься). береш — берешся (вимовл. бересься), спить — спиться (чуємо спіцьця), питається, беруться...

8. Приподібнень дзвінких і глухих приголосівок у письмі не передаємо і тому пишемо згідно з походженням слова:

про́сьба (хоч чуємо прозьба), молотьба́, волочба́, вели́кдень, о́тже. кни́жка, сте́жка, кла́дка. дя́дько, бли́зько, нігті. кігті, вогкий і т. ін. Так і треба вимовляти, хоч у деяких зах.-українських говорах вимовляють кни́шка, сте́шка, кла́тка, дя́тько, бли́сько, ніхті, кіхті, вохкий і т. п., але говоримо й пишемо: зітха́ти, натхну́ти (пор. діхати). В таких випадках орієнтуємося за походженням слова: кізка (бо коза́), ші́бка (бо ші́ба), сте́жка (бо сте́жити), а далі — за спорідненими словами або формами: бли́зький, бо — близе́нький, кігті, бо — кіго́ть, дя́дько, бо — дя́дина, кни́жка, бо — книжо́к і т. д.

ПРАВОПИС ПРИРОСТКІВ І ПРИЙМЕННИКІВ

17.

1. Приросток **з-** (**із-**) перед глухими приголосівками: **к, п, т, х, ф** змінюється у вимові і на письмі на **с-**:

сказа́ти, скі́нути; спита́ти, іспит, спиха́ти; стулі́ти, сті́ха; сходи́ти, схопи́ти; сформува́ти...;

перед усіма іншими глухими з не змінюється:
зса́дити, зсу́нути, зсип, зча́ста, зчарува́ти, зшива́ти,
зши́ток, зці́дити...

2. Приростки без-, від-, над-, під-, об-, роз- перед глухими приголосівками ніколи не змінюються на письмі:

безпу́тній, безко́стий, безтала́нний, безха́тній, безща́сний, відти, відтіля́, відсіля́, відси, відки, надсилати, обса́да, о́бсяг, обхі́д, підко́ва, підси́лити, ро́зкіш, розкі́шний, розпу́ста, розтяга́ти, розхо́дитися, розчи́стити, розшматува́ти, ро́зцвіт...

3. Прийменники з, без, від, над, під і ін. ніколи не змінюються на письмі перед глухими приголосівками наступного слова:

з ха́ти, з по́ля, з тобо́ю, без те́бе, від то́го, над по́током, під се́лом...

4. Складні прийменники пишемо вкупі: по́за, по́між, по́над, посере́д, за́для і т. ін., але коли першою частиною складного прийменника є з (із), тоді його треба писати з розділкою: з-за, із-за, з-перед, з-під, з-по́за, з-на, з-над, з-між, з-по́між, з-по́під, з-про́між, з-се́ред і т. ін. (див. §. 48, 11).

18. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСІВОК.

У деяких випадках скорочуємо приголосівкові групи:

1. У сполуках ждн, здн, стн випадають зубні д, т: ті́жня (ті́ждень). ко́жний; ви́зній, пра́зник, бо́розна́; пі́сний (пі́ст), че́сний, ка́посний, на́пасник, про́пáсниця, вла́сний, зві́сний, існува́ти, неща́сний, пе́рсня (пе́рстень), пере́хре́сний, нена́висний, ко́рїсний, пе́рві́сний, кі́лькісний, я́кісний...

Не випадає т, д у слові ші́стна́дцять і в чужих словах: ко́нтра́стний, фо́рпо́стний.

2. В групі стл випадає т:

щасли́вий (ща́стя), розісла́ти (розстелю́), зави́сливий, жа́лісливий, але: пестли́вий, кістля́вий...

3. У сполуці слів видадає л:

ма́сло, масний, умі́сний, навмі́сне.

4. У групах **зкн, скн** випадає **к**: **блі́снути (блиск), плі́снути, трі́снути, бри́знути.**

Групи **рг** у кінці слова не скорочуємо:

торг, борг, прóторг і т. ін., але четвѐр (четверга́), на́бір (борг).

IV. СКЛАДНІ СЛОВА.

19.

Як писати складні слова, це залежить від того, до якої частини мови належить перше слово.

1. Коли перша частина складного слова при-
к м е т н и к, то сполучний звук є голосівка **о**:

**сі́льськогосподáрський, культурно-осві́тній, синьо-
о́кий, передньо́язиковий, третьо́рядний, чужозе́мний,
чужомо́вний і т. ін., але божеві́льний, божеві́лля, бо-
жево́літи.**

Сюди не відноситься вищий ступінь прислівника
на **е**: **ви́щенáзваний, нижче́підпи́саний...**

2. Коли першою частиною складного слова є **і м е н**-
н и к, то сполучним звуком буває **о** або **е**:

а) **грошолю́б, душогу́б, кашова́р, віршомáз, мишо́їд,
мечоно́сець, тисячо́ліття й т. ін., але очеви́дний, очеви́-
дячки...**

б) після подвоєної приголосівки та й
пишемо **е**:

**житте́пис, життездáтний, краєві́д, краєзна́вство,
воево́да...**

в) по інших приголосівках у м'яких пнях іменників
буває **е** (головно після **л, р, ц**) або **о**, напр.:

**земле́мір, земле́тру́с, морепла́в, лице́мір, праце́-
здáтний і ін., але: конокра́д, козолу́п, свинопáс, косто́-
гри́з, скоро́пис, богома́з і т. ін.**

3. Числівники **оді́н, два** мають сполучний звук **о**:
**одноде́нний, односкладо́вий, однолі́ток, двоно́гий,
двоповерхо́вий, двѐзвук, двоголо́вий і т. ін.**

4. Числівники **три, чотири й ті**, що мають у родовому відмінку **и**, сполучуються звуком **и**:

триніжок, тріzub, тріzubець, трипілля, трику́тній, чотирискладо́вий, п'ятизлóтник, шестикрiлець, се́миліток, п'ятнадцятилітній, тридцятилітній і т. п.

5. Коли першою частиною складного слова є **наказовий спосіб дієслова** або **приросток межі, між**, тоді сполучного звука немає, напр :

пройді́світ. заверні́голова, верні́воля, перебі́йніс, межирі́ччя, міжусо́биця; таксамо в словах: **злі́дні, каригі́дний** (= гідний кари), **півні́ч, мі́вдень**.

6. Про розділку в складних словах див. §. 48.

20.

V. ЧАСТИНИ МОВИ.

Для кращого перегляду подаємо важніші правописні закони, що торкаються відміни деяких частин мови та писання деяких невідмінних частин мови.

A. Іменники.

1. Чоловічі іменники :

а) давальник однини, див. §. 6, 10,

б) родовик множ. на **-ей**, §. 8, 4б

2) Середні іменники :

а) на я типу **о п о в і д а н н я** (подвоєння приголосних) §. 13, 1,

б) типу **ім'я, кача**, див. §. 7, 5 (родовик одн.), §. 6, 11, 12 (давальник і місцев. одн.),

в) родовик множ. на **-ей**, §. 8, 4б

3) Жіночі іменники на приголосівку :

а) родовик однини, див. §. 6, 8 (на одну приголосівку), §. 7, 4 (на дві приголосівки та на губну),

б) давальник, місцевик однини, називник множини, див. §. 6, 9, 12,

в) орудник однини, див. §. 13, 1,

г) родовик множини, див. §. 8, 4а.

4. Іменники без однини, родовик множ. §. 8. 4б.

Б. Прикметники.

1. Прикметники твердої групи на **-ний, -на, -не**, див. §. 7, 3а, б,
2. Прикметники м'якої групи на **-вій, -ня, -не**, див. §. 6, 7, а,
3. Прикметники на **-єнний, -анний**, див. §. 13, 4,
4. Вищий ступінь прикметника, див. §. 16, 4.

В. Займенники.

Про форми мене, мені, тебе, див. §. 8, 1.

Г. Числівники.

1. Три, чотири, див. §§. 7, 7; 14, 3,
2. Про третій, див. §. 6, 7б,
3. Складні слова з числівниками:
 - а) з один, два, див. §. 19, 3,
 - б) з три, чотири, п'ять, шість і т. д., див. §. 19, 4,
4. Числівники від 11 пишемо з „д”: одинáдцять, дванáдцять, тринáдцять..., двáдцять, трíдцять і т. д. і таксамо двадцáтий, трíдцáтий...,
5. Про шістнадцять, див. §. 18, 1,
6. Пишемо: п'ятнáдцять, дев'ятнáдцять, але — п'ят-деся́т, шістдеся́т, дев'ятдеся́т, п'ятсо́т, шістсо́т, дев'ят-со́т — і так само: дев'ятдеся́тий, дев'ятсо́тий і т. д.,
7. Про міліо́н, мілія́рд, див. §. 22, 2г,
8. Кажемо й пишемо: шóстий, сьо́мий, але шесті́, семі́, і так само шестикúтній, семигрáнний.

Г. Дієслова.

1. Дієприкметник минулого часу **-ований, -уваний**, віддієслівні іменники типу **-овання, -ува́ння**, див. §. 9, 2а, б,
2. Дієприкметники **-ений, -аний**, див. §. 13, 4.

Д. Прислівники.

Див. VII писання разом і окремо, §. 46, 4.

Е. Прийменники.

Див. §. 17.

21. VI. ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ.

При писанні чужомовних слів треба мати на увазі:

1. чи слово давно запозичене, засвоєне й зовсім зукраїнізоване,

2. чи воно перейняте з чужої мови недавно, через те не встигло ще зукраїнізуватися і зберігає більше або менше свою іншомовну вимову й форму.

У першому випадку правопис чужих слів ґрунтується на українських звукових законах, у другому то зберігаємо чужу вимову, то передаємо слово фонетикою його рідної мови, а то й своєрідним (звичайно) латинським письмом.

А. ГОЛОСІВКИ.

22. Чуже і.

Чужомовне і передаємо в українській мові нашим и або і.

1. Чуже і перетворив український звуковий закон на и:

а) після передньоязикових приголосівок д, ж, з, р, с, т, ц, ч, ш (так зв. д е в' я т к а) в середині загальних (не власних) назов, між іншим і в наростках -ізм, -ік, -іка, -ікум, -іст, -ічний:

дирéктор, метóдика, методіст, методічний, мéдик, медічний, кредіт, диспúта; пасажір, жиράфа, режім, масажіст; транзіт, візіта, візитáтор, композітор, дезидерáт, позитівний, фізика; трибúна, корифéй, історічний, трибунáл, юріст, крїтика, експеримéнт, карикатúра, афорізм, крїза, доктрїна, горизóнт, авторитét,

критерій, мериторічний; символ, система, синтеза, психоза, університет, синтакса, лексикон, сигнал; тип. мотив, артист, романтизм, романтичний, сентимент, антихрист, стиль, стилістика, тиран; принцип, цифра, цятата, динамон, цикліст; речитатів, чичероне; шифр, машина, шіна, шіхта, шікани, шибувати;

б) по тих самих приголосівках у чужих давніше запозичених і зукраїнізованих власних і географічних назвах:

Паріж, Америка, Африка, Мадрид, Ріга, Сардинія, Бразилія, Альжир, Тироль, Атлантида, Палестина, Тиверіяда, Тібр, Кастілія, Коринт, Сицилія, Сирія... і по інших приголосівках, як напр.: Вавилон, Єгипет, Люблин (див. 2в, виняток).

2. У всіх інших випадках чуже і зберігається, а саме:

а) послідовно на початку слова:

інтерес, історія, ідея, інструкція, інститут, імперія, іронія, Італія, Ісландія...;

б) постійно в кінці невідмінних слів:

попурі, мерсі, жюрі, таксі, ефенді, гаракірі, колібрі;

в) після приголосівок, що не входять у т. зв. дев'ятку: б, в, г, ґ, к, л, м, н, п, ф, х, між іншим і в наростках -ізм, -ік, -іка, -ікум, -іст, -ічний:

білет, кубічний; привілей, ювілей, візіта, віртуоз; гідравлічний, гідротехніка, гіперболя; гірлянда; кінó, кінг, кілометр; лімфа, публіка, публічний (і публічний), республіка, нігілізм, ліга; міт, економіст, академік, академічний, піраміда, семінар; техніка, технічний; епік, пістолет; філософічний, графіка, графічний; жініна, жірург, псіхіка, архімандріт, архітвір, архів.

В и н я т о к творять тільки деякі давно запозичені (головно Церквою з грецької мови) і зовсім зукраїнізовані слова та власні назви, що в них, згідно з вимовою і письменною традицією, пишемо и:

епіскоп, гимн, католік, евангелік, митрополіт, акафіст, схізма, Пилип (Филип), Вавилон, Давід, Єгипет, Кирило, Яким, Кир, Кипр, скіти, Кипріян, Вільмо,

віленський, Литва́, лито́вський, Нико́дїм, Никóн, Никифо́р, Лю́блин, Филемо́н, Трохи́м ..,

г) у недавно запозичених чужих власних назвах (імена людей, прізвища, географічні назви) по всіх приголосівках, напр.:

Фрі́к, Ді́льман, Ті́льман, Тіму́р, Грі́мм, Мацці́ні, Росці́ні, Дебюссі́, Ші́ллер, Чімаро́за, Жід. де-На́нсі, Мікель, Філі́ппо, Лісбо́на, Прісці́лла, Е́дінбург, Ті́льзіт, Ляйпці́г, Шіка́го, Ва́шінгтон, Бри́стол, Гібра́льтар, Бірмінген, Ві́ктор, Гіма́лаї, Пе́кін, Берлі́н, Міта́ва, Ві́нніпер, Ні́цца, Пірене́ї, Ме́хіко, Хі́ва, Ка́прі, Нагаса́кі, Га́ті, Брінді́зі, Сансусі́, По́ті, Ци́церон і ін .

г) по всіх приголосівках перед голосівками і перед й чуже іа передаємо нашим ія, іе — іє. іи — ію (у загальних іменниках), але чуже іо — ію:

ко́пія, діяле́кт, діяма́нт, президі́я, Азі́я, опі́нія, акаде́мія, Ма́рія, матеріа́л, істо́рія, еванге́лія, комі́сія, па́ртія, реда́кція, спеціа́льний, психіа́тр, ма́ріяж, міліа́рд, аліа́нс; гігіе́на, гіе́на, діе́та, кліе́нт, Мо́лієр, реліе́ф, Тарді́є, преміе́р, Тріе́ст, бари́єра, ку́рієр, карі́єра, оріе́нт; трію́мф, тріюмві́рат, ме́діум, консі́ліум, дію́рніст, акомпаніюва́ти; крите́рій, ра́дій, алюміні́й; біогра́фія, аксіо́ма, ембріо́н, ку́рібз, серіо́зний, геліотро́п, О́нтаріо, ра́діо, міліо́н, біліо́н, бібліоте́ка, медаліо́н;

д) по голосівках у чужих словах пишемо, згідно з нашою вимовою, і́ (не — і):

Енеї́да, руї́на, архаї́зм, теї́на, кокаї́на, еґої́зм, альтруї́зм, Ка́їн, наї́вний..., але у сприросткованих словах пишемо -і: преісто́рія, поінформова́ти, заінтересова́ний...

23.

Грецьке η (довге ē).

Грецьке η передаємо в давно запозичених словах, згідно з традиційною українською вимовою, буквою и (не — е):

алилу́я, клі́рик, клир, клі́рос, митрополі́т, митропóлія, псалті́р, мине́я, скі́петр, скі́нія, Ярі́на (Ірі́на), Хі́ма, Микі́та, Митрофа́н, Минодо́ра і ін.

Але на початку слова пишемо і (пор §. 22, 2а): Ісу́с, Ірод.

У словах, що прийшли до нас пізніше з Заходу, грецьке **ϣ** передаємо нашим **е**:

система, арифметика, бібліотека, амністія, етер (не — ефір чи ефір), магнет, хемія (не — хімія чи хімія), альхемія, оркестра, критерій, Атени (не — Афіни чи Афіни), Теби (не — Фіви чи Фіви), метрополія (у значенні: батьківщина) і т. ін.

Чуже **е**.

24.

Початкове чуже **е** передаємо нашим **е** або **є**, а саме:

а) нашим **е** в недавно запозичених словах, напр.:

епізод, епідемія, етика, естетика, ефект, ехо, експеримент, етнографія, енергія, економія, Еквадор, Еспанія, Європа, європейський, Евфрат; а також —

б) нашим **є** у словах давно запозичених і вже зукраїнізованих:

євангелія, єврей, євхаристія, єпископ, єрей, єретик, єпархія, єрархія, єхидний, Єгипет, Єва, Євген, Євдокія.

Німецьке **ö**, французьке **eu**, англійське **u**.

25.

Німецьке **ö** (oe), французьке **eu** та англійське **u** в закритому складі передаємо нашим **е**:

Ґете, Кернер, Шенбрун, Герінг, Гібббельс, Кенігсберг, Рентген, Бернс, меблі і ін.

Німецьке **ü** (ue), французьке **u**.

26.

Німецьку голосівку **ü** та французьку **u** передаємо українською буквою **ю**:

бюджет, бюро, бюрократ, дебют, дебютант, сюжет, бюлетень, резюме, інтерв'ю, меню, нюанс, жюрі, Любека, Ютландія, Жюль Верн, Бельвю, Мюссє, Гюго, Тартюф, Брюссель, Мюллер, Нюрнберг, Мюнхен.

Одначе вимова такого **ю** ближча до **і** ніж до **у** (язик піднести до **і**, рот заокруглюємо як при **у**).

Б. ДВОЗВУКИ.

27. Німецьке та голяндське еі.

Німецький і голяндський двозвук еі передаємо нашим ай (після л — яй):

Вайнгебер, Вайнгольд, Гайнріх, Райх, Швайцарія, Райн, портвайн; фан Вайк, фан Дайк, Кляйст, Ляйтціг, ляйтмотів, ляйтенант і т. д.

28. Дифтонг ау, оу, англ. аw, ow.

Двозвуки ау, оу (англ. аw, ow) передаємо:

1. нашим ав (по л — яв), ов, коли вони стоять перед приголосівкою, напр.:

авдиторія, авдієнція, автограф, аргонавт, бравнінг, равт, фавна, Австрія, Август, Штравс, Гавф, Гавптман, Фавст, Павльзен, Райхенав, Шафгавзен, гавляйтер; Бернард Шов;

2. нашим ау, коли цей двозвук виступає перед голосівкою, напр.:

Ауе, Ауерсберг, Ауерштедт, Ауерсвальд, Шопенгауер, Гебауер.

29. Дифтонг еи.

Двозвук еи передаємо:

а) нашим ев у словах грецького або латинського походження, напр.:

невральгія, неврастенія, неврит, невроза, неврологія, неутралізація, неутральний, неутральність;

б) нашим ой у німецьких словах, напр.:

Ойленшпигель (Eulenspiegel), Нойбург (Neuburg an der Donau), Вінер-Нойштадт (Wiener-Neustadt), Дойче Альгемайне Цайтунг...

30. Французьке -еиг, -аіге.

Французькі наростки -еиг, -аіге в іменниках чоловічого роду передаємо звичайно нашим -ер, напр.:

гувернер, режисер, акціонер, монтер, репортер, лі-

кёр, вояжёр, резонёр і т. ін., але дезертёр, командёр, кірасёр, бригадёр.

Старші запозики цього типу закінчуємо на **-ор, -ар** за латинською мовою, напр.:

дóктор, дирéктор, áктор, амбасáдор, інстру́ктор, кондúктор; секретáр, місіона́р, нотáр.

Чужі еа, уа, оі, ое, уе та інші.

31.

1. Сполуки **еа, уа** передаємо звичайно в кінці відмінюваних слів нашим **-ея, -уя**, напр.:

іде́я, алéя, епопе́я, Псіхе́я, ста́туя, Ге́нуя і ін.

Французьке **оі** віддаємо нашим **уа**: **Авуа́, Франсуа́, Делякруа́ (Delacroix), Буальо́ (Boileau), Лявуазіе́ (Lavoisier) і ін.**

2. В інших випадках сполуки **еа, уа** (франц. **оі**), а також постійно **ао, оа, ае, уе, ое, ео, уи, уо** передаємо без зміни:

ідеа́льний, дуалі́зм, зуа́в, індивідуа́льний, вуа́ль, будуа́р, акцесуа́р, кака́о, каолі́н, боа́, коалі́ція, реа́кція, дуе́т, пое́т, ідео́логія, менуе́т, дуумвіра́т, віртуо́з і т. ін., але: прое́кт, фае́тон, ге́нна.

В. ПРИГОЛОСІВКИ

Грецьке β

32.

Грецьку букву **β** передаємо нашим:

1. **в** у словах давно запозичених з Візантії, головню в хресних іменнях і в християнській термінології, напр.:

Варва́ра, Васи́ль, Вавило́н, Вифле́ем, ва́рвар, сим-во́л і т. п.;

2. нашим **б** у словах, що прийшли пізніше до нас через школу та літературні впливи з Заходу: **бі́блія, база́льт, бази́ліка, аляба́стер, Ара́бія, Бакх, Те́би і т. ін.**

33.

Чуже h — g.

Українська мова має гортанне г і задньоязикове ґ і відрізняє їх у таких чужих словах, як напр.: Гаґа, Гамбург, Гегель, Гюґо, ганґар, гідальґо і ін.

1. Г це чужий звук в українській мовній системі, і вже здавен-давня була в нас дуже сильна. жива тенденція заступати цей звук у чужомовних словах звуком г; через те у старших запозиках збереглося г у небагатьох словах. а саме:

ґанок, ґатунок, ґава, ґавра, ґазда, ґалаґан, ґандж(а), ґвалт, ґвинт, ґедзь, ґедзкатися, ґешефт, ґрالی, ґирліґа, джигун, дзіґа, дзіґлик, дзигарі, ґніт, ґой, ґонта (але: козак Гонта), ґрати, ґринджоли, ґрис. ґрунт, ґудз, ґудзик, ґуля, ґурґуля; крім того: ґегати, ґерґотати, дриґати, ґевал (і ґевал).

У новіших запозиках, переважно з західноєвропейських мов, чуже g передаємо, здебільша, теж нашим г:

маґістер, маґель, альґебра, ганґрена, аґітатор, ориґінал, ґвардія, інтеліґент, легенда, делеґат, дириґент, лінґвіст, ґірлянда, колеґа, сугестія, ґума, регулятор, маґік, ґарантія, браунінґ, ґлядіатор, міґрація, булдоґ, Ґете, Ґерґард, ґоти, Ґуґстав, Ґріґ, Ґеттінґен, Ґаронна, Сенегаль, Ґвінея, Ґренада, Шікаґо, Ваґшінґтон і ін.

2. У давніх запозиках і зукраїнізованих уже словах наше г виперло цілком чуже g. Це торкається передусім майже всіх слів, засвоєних, здебільша, з грецької мови (хресні ймення, християнська термінологія, деякі терміни духового життя) і деяких старших запозик з інших мов.

Приклади: Англія, ґаз, ґазета, генерал, ґеній, ґіґієна, ґімназія, ґрупа, організація, фіґура, траґедія, ґраматика, ґрамота, еванґелія, іґумен, архістратіґ, проґрама, Галилея, Галатея, штельваґа, борг, боргувати ітд.

3. Також у недавніх, часто вживаних запозиках із грецької мови, особливо в групах -ґео-, -лог-, -ґог-, -ґрам-, -ґраф- із назвучним г, можна помітити загальну

тенденцію не тільки писати, але й вимовляти звук г (не ґ). тим то їх пишемо вже з г, напр.:

граф, гіпс, магазін, магіка, магнёт, географія, геологія, генеалогія, філологія, психологія, діяграма, кілограм, телеграма, графіка, фотографія, ортографія, грамофон, педагог, логіка і т. ін.

У сумнівних випадках треба заглянути до правописного словника.

4. Нашим г передаємо придихове h перед голосівками на початку чужих слів:

Геллада, гістерія, гієрогліф, гіпохондрія і т. ін., але: історія, омár.

Чуже І.

34.

Найбільше труднощів справляє в українській мові транскрипція чужого І. Походить це з того, що: 1) чужі слова заходили до нас із різних мов, різними дорогами та в різні часи. 2) наша графічна система не має окремого знаку для чужомовного т. зв середнього І; через те чужомовне І передаємо або нашим твердим л, або м'якшимо його.

У новіших, головню західно-європейських, запозичках передаємо чужі сполуки -la, -lo, -lu, -l нашими -ля, -льо, -лю, -ль; зате в давно перейнятих і цілком засвоєних чужих словах, особливо з грецької мови. пишемо -ла, -ло, -лу, -л.

1. М'яким л передаємо:

а) la = ля: новéля, балáда, ляда, шуфляда, лявіна, аероплян, регулятор, лямпа, бляха, глянц, плян (і — план), пляц, флякóн, рекляма, деклямація, капéля, парла́мент, галянтéрія, за́ля (не — саля), маніпуля́ція, спекуля́ція, кля́са, ля́ва, пля́тіна, ска́ля, фляне́ля, канцеля́рія, Гренля́ндія, Ютля́ндія, Ляпля́ндія, Фінля́ндія, Ля-Манш...;

б) lo = льо: льох, шабльо́н, фльо́та, бльока́да, со́льо, фльо́ра, туберкульо́за, скрофульо́зний, кольорі́т, кольо́квіум, пльо́мба, Льока́рно...;

в) $l\pi = \text{лю}$: **клуб, плюс, балюстра́да, блю́за, револю́ція, металю́рг, ілюстра́ція, лю́па, інфлюе́нца, целю́льо́за, Лю́тер, Нібелю́нги, Лювр, Любля́на...**;

г) $l = \text{ль}$ (на кінці складу): **автомобі́ль, альге́бра, альт, а́льфа, альбо́м, алького́ль, амальга́ма, бухга́льтер, балько́н, фільва́рок, асфа́льт, морáль, баль, пітель, ме́тáль, порта́ль, фоте́ль, Альпи, Альжі́р, Це́льсій...**

2. У словах грецького походження і в давніших за-
позиках з інших мов пишемо:

а) $la = \text{ла}$: **Лáвра, Іларіо́н, Палла́дій, Лавре́нтій, Лáзар, Харла́мп. Варлаа́м, Плато́н, латі́на, вілла, Сці́лла, Гелла́да, фа́була, фо́рмула, атлас, атла́нт, лаконі́зм, пла́стика, схола́ст, філантро́п, шарлата́н...**;

б) $lo = \text{ло}$: **Лото́с, Соломо́н, Вавило́н, Лот, трефо́ло́й, фело́н, кілогра́м, логі́ка, логарі́тм, анало́гія, хлор, проло́г, епіло́г, катало́г, лорд-ме́р, коло́с, дипло́м, тало́н, піло́т, філосо́фія, енциклопе́дія, коло́на, коло́нія, ло́цман, Ло́ндон...**;

в) $lu = \text{лу}$: **Лука́, лунати́зм, плутокра́тія, Поллу́кс, Плуто́н...**;

г) $l = \text{л}$ на кінці складу: **а́нгел, ідеа́л, арсенáл, адміра́л, оригіна́л, капіта́л, кварта́л, журна́л, мінерáл, протоко́л, крокоді́л, арти́кул, сканда́л, скрупу́л, ініціáл, кана́л, лінеáл, морáл, ритуáл, фалд, Стамбу́л, Теофі́л, Памфі́л, Софо́кл, Айсхі́л, Кату́лл, Марціáл, Танта́л, Ахі́лл...**

і постійно в англійських словах у визвуку складів та перед приголосівками: **бі́л, бу́л, гомру́л, булдо́г, Албіо́н, Велз, Ві́лсон, Да́лтон, Мі́лтон, Джон Мі́лл...**;

г) сполуку $-le$ передаємо послідовно, згідно з фонетичним законом української мови, нашим $ле$:

слéй, Вифле́с, мавзоле́й, ле́нник, Гітлер, біле́т, календа́р, белетри́стика, коле́га, коле́гія, елеќтрика, пробле́ма, легéнда, балéт, телегра́ма, галéра, холéра, телефо́н, делега́т, лексико́н, легітима́ція, селе́кція, селекційний, ле́кція, лекційний і т. д.

Про $ле$ в російських, польських і білоруських власних іменах. див. §. 42.

Чужі s і грецьке σ.

35.

Грецьке σ на початку слова й між голосівками передаємо нашим с:

Софія, філосóf, філосófія, софіст, просодія, Месопотамія, Амвросій, Діонісій, Ісидор і т. д., але в багатьох словах пишемо вже з: фράза, база, фάза, гіпóтеза, бальзám, фантазія, фізика, Азія.

У словах романського походження пишемо с у таких словах, як:

претенсія, інтенсивний, версія, емульсія, університет.

Еспанське s між голосівками та еспанське z передаємо нашим с:

песета. Венесуеля, Веляскес, Росаріо, Вальпараїсо.

Чуже f.

36.

У чужих словах пишемо ф (а не хв):

фа́брика, фалд, фамілія, фасо́ля (квасо́ля), ша́фа (ша́хва), фо́рма, фунт (хунт), фотогра́фія, філосо́фія, фосфо́р, фіна́нси, реферáт, профе́сор, рефо́рма, фонд, фра́за, Фавст.

Грецьке ϑ.

37.

Грецьке ϑ передаємо буквою т (а не — ф):

Ате́ни (не Афíни чи Афíни). Те́би (не Фíви чи Фíви), теа́тр, бібліоте́ка, теоло́гія, тео́рія, па́тос (не па́фос), ете́р (не ефі́р), кате́дра (не ка́федра), міт (не міф), ортогра́фія (не орфогра́фія), аритме́тика, логари́тм, Пітаго́р, Корінт, Мето́дій, Теофа́н, Теодо́сій, Тимоте́й, але Фе́дір. А́тос побіч Афóн. Тома́ побіч Хома́ і т. ін.

Англійське w.

38.

Англійське w перед голосівкою передаємо нашим в (а не у):

Вайт (Wight, а не Уайт), Веллз (Wells, а не Уельс), Вестмінстер (Westminster, а не Уестмінстер), Вайлд (Wilde, а не Уайльд), Віклеф (Wiclef, а не Уіклеф), Вінчестер (Winchester), Вілсон (Wilson, а не Уілсон), ват, кілова́т і ін.

39.

Чужі подвоєні приголосівки.

В чужих загальних словах, згідно з нашою вимовою, ні на письмі, ні в усній мові не подвоюються чужі приголосівки, отже, ми говоримо й пишемо, напр.:

програ́ма, апа́ра́т, гру́па, субо́та, ма́са, ка́са, кля́са, адрéса, баля́да, грама́тика, місія, комісія, песиміст, процéсія, експрeсія, територія, корéкта, інтелігeнція, афе́кт, ефе́кт, апеля́ція, балюстра́да, белетрiстика, колéкція, коле́га, ане́ксія, кору́пція, ілюзія, ілюстра́ція, ілюміна́ція, асиміля́ція, сугeстія, асоція́ція, балéт, метáль...

З а в в а г а : Про винятки в таких словах, як: анна́ли, бру́тто, не́тто, лібрéтто, мо́тто, осáнна, ва́нна, та про збереження подвоєних приголосівок у чужих іменах власних (Шіллер, Мю́ллер, Діккенс, Маро́кко, Ніцца і т. д.) див. §. 13, 5.

40.

Кінцеві групи -тр. -др і -тер, -дер.

В новозапозичених словах зберігаються звичайно в письмі чужі приголосіткові групи -тр, -др, напр.:

баро́метр, гідро́метр, аеро́метр, гекса́метр, дія́метр, динамомéтр, термомéтр, реéстр, секвéстр, семéстр, теа́тр, центр і т. ін.

Зате в давно запозичених словах, а з новіших — особливо в латинському -тер, пишемо -тер, -дер:

Олекса́ндер, міні́стер, ма́йстер, цехмі́стер, бурмі́стер, магі́стер, циліндер і ін.

41.

Інші чужі слова.

Всі інші чужі слова, що поприходили і приходять до української мови, треба старатися переписувати приблизно так, як їх вимовляють у тих мовах. звідкіля ці слова поприходили, отже:

ко́няк (cognac), ма́дьяр, шеде́вр, футбо́л, дреднóвт, бра́ввінг, сольфе́джо, кастаніeти, скeрцо (scherzo), кріке́т, кака́о.

Найважливіші правила правопису слов'янських прізвищ. 42.

1. М'якшення приголосівок перед голосівкою **е** в російських, білоруських і польських прізвищах передаємо звичайно, згідно з чужою вимовою, нашим **є**, напр.: Белінський, Державін. Рєпін. Тургєнев, Дзевонський. Цехановський.

Це торкається теж **е** після **л** у російських, білоруських та польських прізвищах (усупереч §. 34, 2г), тим то треба писати: Лєрмонтов, Лєсков. Плетньов; Александрович, Залєський, Данілевський, Лєлевель, Ленартович; Малєшка, Вовк-Лєванович.

2. Аналогічно передаємо також і російське, білоруське **и**, польське, словінське та хорватське **і** — нашим **і**, напр.: Нікітін, Белінський, Пушкін, Васілевський, Мікльошч, Ягіч...

3. Російське, сербське, болгарське **г**, польське, словінське, хорватське **ǣ** передаємо українським **г**, білоруське **г** і чеське **h** нашим **г**, напр.: Грібоєдов, Тургєнев, Гончаров, Нєгош, Гоцїнський, Грушецький, Ягіч... але: Богданович, Гавлічек...

4. Російські прізвища на **-ский, -цкий**, білоруські на **-скі, -цкі**, польські на **-ski, -cki**, чеські на **-ský, -cký** передаємо українськими **-ський, -цький**, напр.: Жуківський, Карський, Ластовський, Словацький, Висп'янський, Палацький...

Але російські прізвища на **-ской, -цкой** залишаємо незмінні: Трубецкóй.

5. Російські прізвища на **-ич, -ин**, білоруські на **-іч, -ін**, польські на **-icz, -icz**, чеські на **-ik, -ik**, сербські і хорватські на **-ić** передаємо нашими на **-іч, -ін, -ік**:

Пушкін, Державін, Зазуліч, Бабіч, Караджіч, Льобік, Гавлік, Славік.

Але ж білоруські й російські прізвища на **-ович, -евич**, польські на **-owicz, -ewicz** переписуємо українським **-ович, -евич**: Богданович, Марцінкевич, Серафимович, Лінєвич, Спасович, Міцкевич.

Після ж, ш у російських прізвищах зберігається закінчення -ин: Гáршин...

6. Наросток -ек пишемо в таких слов'янських прізвищах, як Гáвлічек, Їречек, Локéтек (Гáвлічка, Їречка, Локéтка).

7. Закінчення прикметникових російських прізвищ -ий, -ий передаємо українським -ий, -ій, напр.: Бéлий...; білоруське закінчення ы, польське у, чеське ú перепишемо нашим -и, напр.: Гáртни, Бяли (пол.), Біли (чех) і т. ін.

Російське закінчення -ой залишається без зміни, напр.: Толсто́й.

8. Закінчення російських і болгарських прізвищ -ов (-ёв, -ьов) та -ев передаємо через -ов (-ьов, -йов) та -ев, -ев, напр.:

Крило́в, Ломоно́сов, Чернишо́в, Соловйо́в, Плетньо́в, Ба́зов, Мірчев, Цо́нев, Тати́щев, Аракче́ев, Порфі́р'ев, Турге́нев, Го́лубев...

43.

Слов'янські географічні назви.

Подібно до слов'янських прізвищ передаємо також і слов'янські географічні назви, залишаючи звичайно чужу вимову, напр.:

Сара́тов, Калу́га, Кéльце, Демби́ца, Мислені́це, Мéлец (Мельца), Пра́га, Бе́оград або Білгород (не Белград), Дубро́вник; при тому більше засвоєні передаємо так, як їх у нас здавна прийнято писати, отже: Но́вгород, Дві́на, Німа́н, За́греб, Бе́рно (не Брно), Во́лга, Оне́га, Оре́л, Братисла́ва і т. д.

Назви на -ск, -цк (-sk, -sk) передаємо українським -ськ, -цьк (див. §. 14, 6): Ку́рськ, То́мськ, Челя́бінськ, Ко́нськ (Końsk), Пу́лтуськ, Вітебськ, Менськ, Тро́їцьк, Пло́цьк і т. д.

Російські, білоруські, чеські і болгарські назви на -ов, -ев залишаємо, польські на -ów передаємо, здебільша, аналогічним українським наростком -ів: Там-

бóв, Сарáтов, Сміхов, Юр'ев, але — Кра́ків, Тáрнів, Пйóтрків і т. д.

Російські географічні назви на м'які губні або р пишемо без ь:

Об, Перм, Кем, Твер і т. ін.

Неслов'янські назви.

44.

Неслов'янські прізвища та зокрема географічні назви, наскільки вони не прибрали своєї, української форми, треба вимовляти й писати так, як вони звучать у даній чужій мові, при чому менше знані слова найкраще наводити в дужках в оригіналі побіч української фонетичної транскрипції.

П р и к л а д и : Аббація, Бетгóвен, Бісмарк, Бérн-ст'ерне (Björnstjerne) Б'érнсон (Björnson), Боккачо (Bocaccio), Бордó (Bordeaux), Вольтér, Гамлет, Глédстон (Gladstone), Гуно́ (Gounod), Грініч (Greenwich), фан Дайк (van Dyck), Дéбрецен (Debreczen), Зріні (Zrinji), Камбрé (Cambrai), Куртрé (Courtray), Ліст (Liszt), Нодь Варáд (Nagy Várad), Ню́тон, Нью-Йóрк, Торічеллі, Чекіно (Cecino), Шéкспір, Шафгáвзен, Пумнул (Pumpul), Гормузáкі (Hormuzachi), Манів (Maniu), Берлáд (Bârlad), Стóкго́льм і т. ін.

Але ж: Букарéшт, Ясси, Лісбóна і т. д.

Відміна чужих слів

45.

1. Деякі чужі іменники відмінюються за українськими зразками, а саме:

а) прізвища, закінчені в називнику однини приголосівкою, відмінюються, як наші чоловічі іменники твердої або м'якої відміни: брат, учитель, край, напр.: Гомéр, Гомéра, Гомéрові...; Вергілій, Вергілія, Вергілієві...;

б) деякі іменники, що закінчуються на -о, відмінюються, як наші іменники середнього роду (селó), напр.: áвто, з áвта, áвтом..., кінó, бюрó, мóтто, пальтó, радíо, депó, ціяніно і т. ін., хоч такі, як брúтто, вéтто, пóрто, сáльдо, сóльо, трíо, фрáнко звичайно не відмінюються;

в) слов'янські прізвища на -и, -ой, -ий, відмінюються, як українські прикметники, напр.:

Бяли, Бялого, Бялому, Бялим; Толстой, Толстого, (а не: Толстая), Толстому, Толстым і т. д.

2. Не відмінюються звичайно чужі слова і прізвища на:

а) -е, -е: **Гете, Додé, Калé, шосé, купé, негліжé, декольтé, турнé...**;

б) -і: **попурі, жюрі, Вёрді, Маскані, Цвінглі, Муссоліні, Стéнлі;**

в) -у, -ю: **какадú, інтервú, Анжú, Бакú, Бельвú;**

г) -о, -я, -уа: **Бордó, По, Бóрджа, Золя, Авуа́;**

г) чужі жіночі прізвища, напр **праця Ірмгáрди Шольц, дiм панi Шмiдт і т. п.**

VII. ПИСАННЯ СЛІВ РАЗОМ, ОКРЕМО І З РОЗДІЛКОЮ.

46. Р а з о м п и ш е м о :

1. складні слова, що означають одне поняття, яке з поділом слова на складові частини пропадає:

Велікдень, хліборóб, ледáщо, однострiй, нісенiтниця, невóля, нерóзум, непóтрiб, нéмiч, ненависть, неврáвда, недúжий, незнайóмий...;

2. складні прикметники, що означають колір, і то — один його відтинок, напр.: **ясночервóний, зеленожóвтий (середній між зеленим і жовтим); але ж коли складний прикметник означає поєднання в одному предметі двох кольорів, тоді пишемо його з розділкою (див. §. 48): жовто-блакiтний (прапор), червоно-сiний (олiвець); так само до купи пишемо складні прикметники (дiєприкметники), якщо першою складовиною їх є прислiвник: **нижчепiдiйсаний, новоутвóрений, загальновiдóмий, давноминúлий; коли ж прислiвник не є складовиною прикметника, тільки самостiйною частиною речення, тоді пишемо його о к р е м о : давнó запозiчений, чáсто вжiваний;****

3. складні слова з таких слів: пів, напів, полу́, коли друга частина має форму називного відмінка, напр.: напівсвідомий, напівзабутий, полупанок, полумисок; коли ж „пів” має значення „половини” і по ньому є ще слово в родовику, пишемо пів, напів окремо: пів Європи, пів Льво́ва, пів миски і т. д.;

4. складні прислівники, прислівникові словосполуки та складні прийменники:

безперестанку, вбік, вволю, вгорі, вгору, ввечері, вглиб, вголос, вдень, вдвоє, вдвох, вдру́ге, взагалі, взад, вза́мі, взимі, взімку, взнакі, віддавна, відко́лі, відніні, відрáзу, відсьогóдні, відт́епер, відти, відтоді, вкінці, вколо, вкрай, вкупі, вліті, влітку, вліво, вниз, внизу́, внівець, вночі, во́дно, восені́, впень, востáнне, вперше, вплав, вповні, впо́ру, вправо, впродóвж, вранці, врозтіч, всподі, всере́дині, вслід, всмак, втроє, вшир, вщерть, горілиць, згрéцька, зніме́цька, спольська, просто́, сп'яну, довіку, дово́лі, догорі́, додо́лу, додо́му, докúпи, дола́ду, доно́чі, доніні, до́світа, допізна, забага́то, задóвго, завви́шки, завгóдно, завчасу́, заду́рно, заздалегідь, за́молоду, за́між, затé, за́що, зблізька, збо́ку, зверху́, звільна, згóрда, зга́ряча, зда́лека(у), зза́ду, зіспóду, злéгка, зма́лку, знадво́ру, знизу́, зокрема́, зосі́бна, зра́нку, зрідка, зро́ду, лівóруч, правóруч, наба́кир, на́бік, на́взнак, наві́к, навмання́, на́вспіх, на́встіж, на́вхрест, нагóру, надарéмне, на́далі, на́двечір, надво́рі, надóвго, наза́вжди, наза́д, назо́вні, назу́стріч, наківе́ць, нанизу́, на́ново, нао́сліп, наостáнок, напам'я́ть, напéвно, наперéд, напередóдні, наперекі́р, напів, напослі́док, напочáтку, напρά́вду, напри́клад, на́раз, нарівні, на́різно, насамперéд, насі́лу, наскі́льки, наспі́д (але — на спід кидаю), насподі́, натóмість, натро́е, нашвидку́, невже́, нега́йно, неда́вно, недалéко, незаба́ром, нема́, немóв, обмаль, опівночі, оскі́льки, підряд, поблизу́, підчас, тимча́сом, пове́рх, пово́лі, подру́ге, по́за, позáвтра, поза́ду, поза́очі, по́над, поні́ні, по́ночі, пооді́нці, по́під, попере́ше, подру́ге, попере́ду, пополудні́, по́при, по́просту, поранéньку, посере́дині, потихéньку, поча́сти, скра́ю, спéреду, спочáтку, спросо́ння, сті́ха, то́рік, чимду́ж, якнайбільше, якраз, якщо́, якслі́д, яксті́й, яко́мога, якнайдо́вше і т. д.

Тут подані тільки важніші прислівники цього типу; сумніви в інших випадках вияснює правописний словник.

5. частки **ся, сь, му** з дієсловом, при чому **ся** ставимо завсіди після **му**, яке зрослося з дієйменником в одну форму, отже, пишемо:

миюся, молюсь, здається (не — **здаєсь**), **мітимусь, купатиметься, вчитимемось, купатимуться**, і т. ін., а не — **купатисяму, вчитисяmemo** і т. д.

6. **аби-, де-, як-, що-, -будь, -небудь** з іншими словами:

абіхто, абіщо, абіяк, абіде, дехто, денéбудь, як-найкраще, якбóдь, якнéбудь, щонéбудь, кудинéбудь, хтобóдь, по́кищо, щодня́, щотіжня, щомісяця, щорáз, щорáзу, щорóку, щодóху, щосіли, щодéнник... але ж коли „**що**” (= кожний) сполучене з назвами місяців, днів і іменами власними, то його пишемо окремо: **щосереді́, щосічня, щопéтра** і т. д.

7. сполучники: **щоб, якби́, якщó** і т. ін.

8. **нібито, то́бто, сéбто, щóдо**.

9. про дієслова з перечкою **не** — див. §. 49.

47. Окремо пишемо: /

1. перечку **не** перед дієсловом: **не мо́жу, не хóдить, не ба́чить, не була́...** (див. правопис частки — **не**);

2. частки: **бо, но, такі, то, би, б, ж, же**, напр.: **він бо, іди́ но, тому́ то, зробив би, він то, чи то, чи ж то, хотіла б, носіла б, носіли б, робі́ ж, все ж такі...**

Тут треба пам'ятати, що по приголосівці пишемо **би, же**, напр.: **ходів би, зара́з же, він же...**, по голосівці **б, ж**: **ходіла б, яка́ ж...**

Зате **би, б** і **ж** пишемо разом у таких прислівниково-сполучникових зворотах, як: **абі́, ніби́ ге́йби, мо́вби, якби́** (як би — інше значення), **адже́, авже́ж, бож, отже, теж, та́кож, ві́ж, ані́ж, ато́ж, нібито, бу́цімто, то́бто, сéбто, щойно́, щóдо...** (§. 46. 8):

3. прислівникові сполуки (прийменники з іменниками), де іменник зберігає своє власне значення і граматичну форму, напр: без кінця, без краю, без ладу, без ліку, без пуття, без сліду, без сумніву, в давнину, до речі, до побачення, до східсонця, за сонця, з діда-прадіда, над силу, не до вподоби, не до смаку, не на часі, не слід, в основному, в загальному на жаль, на сміх...

З а в в а г а : Треба все розрізнити складний прислівник (прислівникові сполуки, див. §. 46. 2) від сполуки прийменник + ім'я, отже: „підійшов до гори”, але „підняв голову догори”, „не покладатися на силу чужого”, але: „він насилу дійшов до хати”; підійшов до дому — додому вернувся; з початку — спочатку; до купи — докупі; в низ — вниз; з біса — збіса; працюю вдень — в день твоїх іменин; надворі тепло — на дворі росте споріш і т. д.

З розділкою (дефіс) пишемо:

48.

1. словосполуки, складені з двох самостійних іменників, при чому один іменник другий доповняє: **артіст-маляр, інженер-механік, шуря-буря;**

2. складні прикметники, утворені з слів, що не підпорядковані одне одному (тут можна заступити розділку сполучником і): **українсько-німецький (словник), грецько-римська (культура), навчально-виховна (робота), але глухонімиї; але коли складні частини прикметника підпорядковані одна одній то прикметник пишемо разом: загальноосвітній, сільськогосподарський, староболгарський, церковнослов'янський і т. п.;**

3. складні прикметники, що означають поєднання в одному предметі двох кольорів: **жовто-блакитний, червоно-синій (див. §. 46, 4):**

4. словосполуки, на які складаються:

а) повторення того самого слова: **тихо-тихо, ледве-ледве, хоч-не-хоч, віч-на-віч, ось-ось, всього-на-всього.**

один-в-один, де-не-де, хтось-не-хтось, раз-у-раз, рік-у-рік, будь-що-будь і т. д.;

б) повторення того самого слова з різними чи закінченнями, чи наростками, чи приростками: давнім-давнó, радій-радісінький, тихо-тихенько, сила-силénна. помáлу-мáло, повік-віки. з давніх-давén, з діда-прáдіда, кінéць-кінцém, одним-одно́;

в) два слова з тим самим або подібним значенням: часто-гúсто, любо-дóрого, рáно-вранці. нiшком-тiшком, зрóду-віку, сумний-невесéлий...

áбо два протиставні слова: більш-менш, відимо-невiдимо;

5. складні прізвища: Гулáк-Артемóвський, Нечúй-Левiцький. Квітка-Основ'яненко. але ж п с е в д о н і м и пишемо без розділки: Мáрко Вовчóк, Мáрко Черемши́на, Жорж Занд;

6. чужомовні словосполуки, що входять у склад власних назов: Па-де-Калé, Ля-Мáнш, де-Сосiюр;

7. географічні терміни, що їх першою складовиною є: пiвдéнно-, пiвнiчно-, зáхiдно-, схiдно-, середньо- і т. ін.: пiвдéнно-схiдний, пiвнiчно-зáхiдний, пiвдéнно-слов'янський, зáхiдно-український середньо-европейський, горiшньо-нiмецький і т. д.;

8. назви політичних партій та напрямків: націо́нал-демократ, націо́нал-соціалістичний;

9. складні займенники і прислівники, де першою складовою частиною є слівця: будь- ка(т)-зна, хто-зна і под.: хтó-зна-де, хтó-зна-ко́ли, хтó-зна-які́й, не-зна́-де, не-зна́-хто, б́удь-хто, б́удь-які́й; якщо слівце -будь є другим елементом складного слова, тоді пишемо його разом: хтоб́удь, якийн́ебудь і т. д., пор. §. 46, 6;

10. складні прислівники: десь-iнде, сяк-тáк, врадi-годи, ось-тáк (так само: ось-які́й);

11. складні прийменники з з-: з-за, iз-за, з-над, з-пéред, з-сéред, з-пóмiж і т. д.;

12. словосполуки, що означають приблизність: **дeнь-другий, година-дві, три-чотири;**

13. прикладки, висловлені тільки одним іменником: **зірка-красу́ня, земля-ма́ти, Дніпро́-річка** (але — річка **Дніпро́**);

14. прислівники з по: **по-украї́нському, по-на́шому, по-німе́цькому, по-своє́му, по-дитя́чому, по-лати́ні**, але: **попе́рше, подру́ге, потре́те** і т. д.;

15. складні прикметники, що їх першим складовим словом є числівник, написаний цифрами: **20-рі́чний, 5-поверхо́вий;**

16. порядкові числівники, написані частково буквами, частково цифрами: **7-ий, 12-ого, 35-ті́сячний;**

17. скорочення, що складаються з початку і кінця слова: **ф-ма** (фірма), **т-во** (товариство), **вид-во** (видавництво), див. скорочення стор. 73—76;

18. перша частина складного слова, коли далі йде слово з такою самою другою частиною: **гепло-** і **паро-во́зи;**

19. географічні, звичайно чужі назви (іменник — іменник, іменник — прикметник): **Ню-Йо́рк, Буе́нос-Айрес, А́ддіс-Абе́ба;**

20. чужомовні сполуки: **де-фа́кто, де-ю́ре, ме́ццо-сопра́н** і т. ін.;

21. українські закінчення до неукраїнських назв, головно написаних чужою абеткою: в „**Ки́евск-ій Ста-рин-і**”, в „**Gazet-i Lwowsk-ій**”, у „**Times-і**” і т. д.

Правопис частки не.

І. Разом пишемо не:

49.

1. у словах, що без „не” не вживаються: **нехтува́ти, нена́видіти, нена́висть, незчу́тися, невгавáти, неста́ти** (= бракувати), **зневі́ритися, знеохóтитися...**;

2. у приростку недо- (не + до): **недоста́ча, недóрид, недося́жний, недовче́ний, недола́дно, недоре́чно** (але

не до ладу, не до речі), **недобачати**, **недочувати** (він недочуває, але: він не дочув моїх слів):

3. в іменниках, прикметниках діеприкметниках, прислівниках, якщо вони в сполучі з **не-** висловлюють одно поняття: **невміння, недоля, невеличкий, невеселий, необмежений, недоцінений, неабіхто, неабіякий, невже, недалёко, недарма** і т. ін.; коли ж прикметник має при собі поясняльне слово (займенник або прислівник з часткою **ні-**), або коли перед прикметником стоїть „далеко не”, „зовсім не”, „аж ніяк не”, тоді **не** пишемо окремо: **ні до чо́го не зда́тний хлопець; ні тро́хи не ціка́ва кни́жка; далёко не доскона́лий твір; зовсім не вели́кі обов'язки; аж ніяк не при́ємна справа;**

4. у дієсловах **нево́лити, незду́жати, непоко́їтися, несла́вити**. (хоч залежно від змісту речення частку **не** і тут можна написати окремо): **Вже рік незду́жає ма́ти, але: Я не зду́жаю його́ побороти.**

II. О к р е м о пишемо не :

1. при дієсловах (у в с і х ф о р м а х): **не хо́чу, не зважа́ючи, не поспіша́ючи...**;

2. при прикметниках: а) при протиставі: **не веселий, а сумний; то не глибо́ка річка клеко́че, то шуміть далёкий ліс;** б) коли прикметник є в реченні п р и с у д к о м, тобто, якщо частка **не** заперечує ознаку, подану даним словом: **будінок не старий** (заперечення, присудок — будинок не є старий); **будінок нестарий** одно поняття, нестарий = новий — означення); **по́ле не о́ране** (заперечення, присудок); **по́ле нео́ране** (одно поняття); „**Кові не вінні**” (Коцюбинський)

Коли при протиставі є сполучники **але, зате, проте**, то прикметник з „не” пишемо разом, хоч він і буде присудком: **Хлопець був невели́кий, але розу́мний. Річка неглибо́ка, зате ри́бна;**

3 при діеприкметниках, коли вони мають при собі поясняльні слова, що відповідають на питання **коли?**

де? куди? як? та ін., або коли дієприкметник є в реченні присудком (тобто частка не належить до пропущеного дієслова **є**): **Нікім не політі квіти зів'яли в садү, але: Неполіті квіти зів'яли в садү. Чурék і сáкля — все твоё, воно не прошéне, не дáne (Шевченко) Ні. чорнявий не убитий, він живій, здоровий (Шевченко).**

4. при числівниках, займенниках, прислівниках займенникового походження: **не три, не п'ять, не ти, не іна́кше, не так, не раз** (напр.: не раз і не двічі, але **нераз** = часом);

5. при прийменниках і сполучниках: **не при, не на, не то...**;

6. при підсилювальних прислівниках і при прислівниках — присудкових словах: **не дүже, не цілком, не зовсім, не трéба, не слід, не можна, не гарáзд** (напр.: не гарáзд так робіти).

VIII. ВЕЛИКІ — МАЛІ БУКВИ.

В е л и к о ю б у к в о ю п и ш е м о

50.

1. початок кожного речення пб крапці та по дво-крапці, якщо наводимо без змін чужі слова або подаємо якийсь опис, заповідаючи його так, як напр.: Було це так: ..., Справа виглядає так

З а в в а г а : Після знаку питання або оклику пишемо велику букву, коли ці знаки заступають крапку; але коли вони заступають кому (запинку, §. 56) або крапку з комою (середник, §. 57) то пишемо по них малу букву, напр.

„Чи ти був сьогодні в школі?” Був „Що ти робиш, сїну?” — запитав мене батїко. „Бувай здоров! Пиши часто!” „Добре, батьку-отамане!” — кругом заревіло (Шевченко)....

2 перше слово кожного віршованого рядка, але ж нові поети відступали (Маковей) і відступають від цього звичаю, і можна в таких випадках писати й малу букву;

3. божі та святі назви, назви свят, церковних відправ, постів, монастирів і образів:

Бог (але поганські — боги), Бóжа Мати. Пречіста Діва, Сія Бóжий, Дух Святий. Бог Отéць, Євангеліе, Євхарістія. Різдвó, Йордán, Благовіщення, Великдень, Зелéні Свята, Пётра. Чесно́го Хреста, Покрóва, Спа́са (Преображення Господне), Новій Рік; Петрівка. Спа́сівка, Пиліпівка; Утреня, Вечі́рня, Служба Бóжа; Печерська Лавра, Та́йна Вечéря і т. д.:

4. власні ймення і прізвища людей, звірят, мітологічних богів, небесних тіл і речей:

Тарас Шевчénко, Іва́н Франко́, Лéся Українка, Олексáндер Вели́кий; Мýрко, Бýрко. Ка́рий, Ліса, Кра́са; Пéрун. Да́жбог, Зевес, Ате́на, Марс; Земля́, Місяць (як небесне тіло); пароплав „Запорóжець”;

5. власні географічні та топографічні назви частин світу, країн, держав, земель, міст, сіл, присілків, діляниць, площ, вулиць, гір, рік, морів, океанів, озер, півостровів, островів, пустинь і т. ін:

Евро́па, Аме́рика, Сибі́р, Німе́ччина. Іта́лія. Украї́на, Хо́лмщина, Полта́вщина, Воли́нь, Поді́лля, Яросла́в, Хо́лм, Ся́нік, Кри́ниця, Зася́ння, Поді́л, Ри́нок, ву́л. Зелéна, До́вге, Карпа́ти. Бески́д, Яворі́на, Альпи, Сян, Буг, Дуна́й. Атла́нтика. Ба́лтик, Крим, Кипр. Ма́льта, Сага́ра...

У дво- або кількочленних іменах пишемо великою буквою тільки перше слово:

Ки́ївське князі́вство, Черві́гівське князі́вство, Га́лицьке князі́вство. Ся́ніцький пові́т, Хо́лмський пові́т, Кра́ківська о́бласть, Лю́блинська о́бласть, Чорномо́рський ні́з, Карпа́тські го́ри, Дніпро́вий лимáн, Доне́цький басей́н, Васи́льківський шля́х, Гре́цький шля́х, Со́лоний шля́х, Доне́цький шля́х, Лі́са го́ра, Чорті́вська скала́, Хо́лмська го́ра, Чо́рне мо́ре. Озі́вське мо́ре, Атла́нтійський океа́н, Ті́хий океа́н, Півні́чний океа́н, Льодо́вий океа́н, Ара́льське о́зеро, Мо́рське о́ко. Суе́цький кана́л, Балка́нський піво́стрів, Преображе́нська це́рква, Десяти́нна це́рква, Хо́лмський собо́р. Чо́рна ра́да і т. д.

З а в в а г а 1. Якщо подібні дво- або кількочленні назви не мають виразного значення власних імен, тоді пишемо назви в цих словах малою буквою, напр.:

хóлмсько-підляська дієцезія, поліські болотá, українські степи́, грецькі острови́, чорномóрське побере́жжя, за́хідно-украї́нський дія́лект і ін. (див. §. 51, 10).

З а в в а г а 2. У дво- і кількочленних власних назвах пишемо малою буквою такі перші слова, як:

горá, óзеро, канáл, височина́, коли після того, як їх пропустимо, та частина, що залишається, не втратить значення зрозумілої власної назви, напр.: **горá Арарáт, óзеро Генезарéт. канáл Ля-Мáнш;**

6. дво- і кількочленні власні назви держав, адміністраційних одиниць, міст, сіл, рік, назви державних, наукових та інших установ, товариств і підприємств:

Німецька Держáва, З'єдінені Держáви Північної Амériки, Східна Прúсія, Горі́шній Шлезьк, Володiмир Воли́нський, Кам'яне́ць Подiльський. Ра́ва Ру́ська, Золотá Лiпа, Золотá Бiстриця, Чóрний (Бiлий) Чéремош. Украї́нський Центральний Комiтет, Украї́нський Допомогóвий Комiтет, Украї́нський Науко́вий Інститут, Украї́нське Освітне Товари́ство, Украї́нське Видавни́цтво, Держáвна Бiбліотéка, Гуцу́льське Мистéцтво, Надзiрна Ра́да. Лéмківський Союз Кооператiв і ін.;

7. назви часописів, журналів, заголовки різних творів:

Львiвські Вiстi, Кра́ківські Вiстi, Нáшi Днi, Малi Дру́зи, Дорóга, Нáступ, Пробóем, Енеiда, Кобза́р, Нáймичка, Перекотiполе....

У довгих заголовках книжок, розвідок, статей, пишемо звичайно великою буквою тільки перше слово:

Три як рiднi братi, Со́нячний про́мiнь. Хiба реву́ть волi, як ясла по́вні, Для загáльного добра́, Лiсовá пи́сня, Пiд тiхий вéчiр, З верши́н i низи́н, Па́нські жа́рти, В по́тi чола́...;

8. Присвійні прикметники, утворені від власних імен:

Тарасова могила, Шевченкові роковини, Федьківчіві твори, Франкові поезії, Дніпріві пороги, Васи́лева хата, Іванова книжка;

9. титули осіб, урядів, установ : також прикметники та займенники, що відносяться до осіб чи установ, до яких пишемо:

Преосвященний Владико, Хвальне Товариство, Хвальна Редакція, Високоповажаний Пáne Дóкторе, Високоповажаний Пáne Професоре, Шачóвний Добрóдю, Шанóвна Добрóдійко, Дорогий Товáришу, Моя Найдорóжча Ма́мо, Люба Товáришко, Мій Дру́же, Здо- ровлю Тебе́, Вас усіх, Ва́ших Батьків і всю Ва́шу Рідню;

10. назви дієвих осіб у байках:

Козёл і Барáн, За́єць і Ведмідь.

51. М а л о ю б у к в о ю п и ш е м о :

1. Назви днів тижня і місяців:

понеділок, вівторок, середá, четвѐр, п'ятниця, су- бóта, неділя; січень, лютий, бѐрезень, квітень, травень, чѐрвень, липень, сѐрпень, вѐресень, жóвтень, листопад, гру́день;

2. назви народів:

українці, німці, поляки, чѐхи, францўзи, еспанці, і т. ін.;

3. назви дѐб і культурних напрямів:

середньовіччя, відрóдження, гуманізм, барóк, ро- мантізм;

4. назви історичних подій:

францўзька революція, світовá війна, але́ Берестѐйський мѐр, Люблінська ўнія, Берестѐйська ўнія, Чóрна рада і т. д.;

5. назви членів політичних партій і товариств:

соціяліст, радикал, ундівець, січовик;

6. титули:

корóль, князь, митрополіт, радник, дóктор (др.);

7. назви танків:

коломійка, аркан, козачок, гопак. вальс і т. д.;

8. назви мітологічних істот:

німфи, русалки, мавки, лісовики і т. д.;

9. назви племен, мешканців міст і сіл:

лёмко, бойко. волиняк, поліщук, киянин. галичанин, львов'янин;

10. прикметники, утворені від назов:

українська, надсянська ноша, холмські легенди, лёмківський говір.

ІХ. ДІЛЕННЯ СЛІВ.

52.

При переносі слів з рядка до рядка треба держатися таких правил:

1. переносити можна слова тільки цілими складами, при чому склади закінчені на голосівку (відкриті) залишаємо в першому рядку: приголосівка поміж двома голосівками належить до наступного складу:

о-бо-ро-на, про-го-ло-шу-ва-ти, кра-є-ві-ди, слов-ник, гяр-ний...;

2. дві однакові приголосівки відділюємо одну від одної:

зіл-ля, на-сін-ня, ко-лос-ся, жит-тя, від-дав, пан-на, Ган-на, але: ві-ссав, пор. §. 52, 4.

3. не можна розривати:

а) сполук **йо, ьо:**

па-йок. га-йок, ло-йо-вій. пе-ньок. чоти-рьох...;

б) двозвуків: **ав. яв, ев, ив, ів. ов. ув. ай. яй. ей, ий. ій, ой, уй:**

прав-да, підняв-ши, пів-ний, крив-да, рів-ний. дов-гий. був-ший; бай-ка, сій-во, ювілей-ний, нашій-ник, убій-ник, бой-ко, буй-ний...;

в) груп **бл. вл, мл, пл, фл, кс пс, сп, ст. ск:**

ку-блo. лю-блять, ди-влю-ся, ло-млю сї-плю, тра-плю, О-кса-на, Ма-ксїм, У-пса-ля. мо-скаль, ра-до-сти, ра-ді-стю, по-спїх...;

г) наростків **-ськ-. -ство:**

лю́д-ськи́й, то-ва-ри́-ство, лю́д-ство, па́н-ськи́й, су-сід-ськи́й; але ділимо: запо́ро́зь-ки́й, коза́ць-ки́й, ко-за́ц-тво...;

г) сполук дз, дж, якщо вони означають один звук, напр.:

хо́-джу́, ра́-джу, гу́-дзик, за-дзво-ни́-ти і ін., але: під-за́мче, під-зе́мний, від-жи-ва́-ти (бо тут два звуки д-з, д-ж, див. §. 2 ,4);

4. у сприросткованих і знаросткованих словах розділюємо їх складові частини, що їх можна легко розпізнати:

бе́з-ліч, роз-да́-ти, ді-ста́-ти, до-бі́р-ний, два-на́д-цять, при-кра́-са, на-ста́-ти, кві́т-ка, ху́ст-ка, ба́ть-ко, ліч-ко, бі́д-ний, ві́з-ни́к, бі́ль-ший, вез-ти́, нес-ти́, ви́-ссати, за-йме́нник, при-йме́нник, при-йду́, ви́-йшли, розі́-йдеться і т. д.;

5. якщо почуття межі між приростком, наростком і коренем цілком затерлося, тоді переносимо при збігу кількох приголосівок до другого рядка лише такі приголосівки, від яких може починатися окреме слово; при цьому пливкі л, р, носові м, н та шипучі ж, ч, ш все залишаються в першому рядку:

вер-ствá, ві-спа, ви́-ски, до́-бра, бри́-тва, дру́ж-ба, крох-ма́ль, лі́н-ва, му́ш-тра, скарб-ни́-ця, же́р-тва, це́р-нва, го́л-ка, тюр-ма́;

6. при переносі слів треба зважати на чергування о-і, е-і (див. §. 6, 3, 4), щоб і (з о, е) залишалось в закритому складі, а в відкритому о, е, напр.:

о-сі́б-ний, о-со-блі́-во; ка́-мінь, ка́-ме-ня; гре-бі́н-ці́в, гре́-бе-ня; ко-ліс-це́. .

Х. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ.

53.

Крапка [.]

Крапку (точку) пишемо:

а) в кінці речення;

б) на знак недокінченого слова, але тільки по приголосівках (і т. ін. = і таке інше);

в) після цифр, коли вони визначають порядкові числівники. напр.: 1. раз = 1-ий раз або перший раз; 22. вересня = двадцять другого вересня і т. ін., пор. §. 48, 16.

Знак оклику [!]

54.

Знак оклику (окличник) ставимо в кінці речення-оклику, а також і інших (більших чи менших) словосполук і слів, коли їх треба читати піднесеним голосом, напр.:

Так! Я буду крізь сльози сміятись! (Леся Українка).

Знак питання [?]

55.

Знак питання (питальник) пишемо по питальних реченнях і словах, що в них міститься питання:

Чому ти сумний? Чи чуєш? Як? Що? Чому?

Кома [,]

56.

Кому (запинку) ставимо:

1. між однорядними членами речення, не з'єднаними сполучниками: **Скрізь було чути шум. гук, гамір, свист** (І. Левицький). **Нізько стеляться жмари. ростуть, збиваються** (Коцюбинський).

З а в в а г а: Прикметники-означення тоді однорядні, коли вони пояснюють предмет з одного боку або коли друге і дальші означення підсилюють або докладніше пояснюють перше: **Після похмурої, темної ночі почало світати** (Мирний). **Високо серед неба стояв ясний, блискучий, півний місяць** (І. Левицький).

Коли прикметники-означення пояснюють іменник з різних боків, тобто коли кожний попередній з них торкається всієї дальшої словосполуки (прикметника з іменником), а не безпосередньо іменника, тоді такі прикметники не однорядні і комою їх не відокремлюємо: **У неї були великі чорні очі** (великі ви-

значає величину очей. чорні — колір). **Блідé втомлене мóre лінійво хліупало в бéрег** (Коцюбинський; бліде — якість. втомлене — стан). **Чóрна пухка́ земля д́хала вóгкістю** (Коцюбинський).

Коли ж такі прикметники стоять п і с л я іменника, кому можемо ставити: **Д́хала вóгкістю земля, чóрна, пухка́;**

2. між однорядними членами речення, з'єднаними двома або більше однаковими (розділовими) сполучниками і—і, та—та, ні—ні, то—то, чи—чи, або—або: **А т́ам і ліс, і ліс, і по́ле, і с́ині го́ри за Дніпро́м** (Шевченко). **Або́ гра́й, або́ гро́ші відда́й. Ж́інка то пла́кала, то смія́лась.**

З а в в а г а : Перед сполучниками і, й, та (= і), або, чи, що стоять між однорядними членами речення, коми не ставимо: **Андрі́йко ви́гребе хробачка́ або́ метéлика вло́вить.** (М. Вовчок). **Привелі́ мене́ у те́мну яку́сь земля́нку чи льо́х** (М. Вовчок).

Коли сполучник або має значення поясняльного сполучника „тобто”, „себто”, тоді кому перед ним ставимо: **Лелéки, або́ (= тобто) черногузі́, приліта́ють до нас навéснy з півдня. Діямáнт, або́ відшліфóваний алма́з — це оди́н з найкращих дорогоці́нних камені́в;**

3. між однорядними членами речення перед а, але, та (в протиставному значенні: „але”, „проте”): **Тече́ вода́ в с́ине мóre, та не витіка́є** (Шевченко);

4. коли виділюємо кличний відмінок: **В Укра́їну іди́ть, діти, в на́шу Укра́їну** (Шевченко);

5. коли виділюємо вигук: **Ах, які га́рні кві́ткі!** (Коцюбинський). **Ой, палка́ ти була́, мо́я пі́сне!** (Леся Українка).

З а в в а г а : Коли о, ой тісно зв'язані в вимові з дальшим словом, коми не ставимо. **Ой зозу́ле, зозу́ленько, на́що ти кувáла?** (Шевченко).

6. коли виділюємо слівця так (егé, гарáзд) і ні: **Ні́, я хо́чу крі́зь сльóзи смія́тись** (Леся Українка);

7. коли виділюємо вставні слова , речення такі, як: бач, безперечно, без сѹмнїву, безумовно, відомо, видно, власне, головню, таким чином, до речі, за словами (когось), звісно, здавалося, здається, знай, значить, зрозуміло, кажуть, коротко кажучи, мабуть, між іншим, мовляв, може, можливо, навпаки, на жаль, на мій погляд, на нашу думку, наприклад, нарешті на щастя, немає сѹмнїву, нівроку отже, очевидно, певна річ, певне, помоєму, поперше, подруге і т. д., правда, припустім, протє, сказати б, справді і інші: **А Україна, знай, горить** (Шевченко). **Поштар, нівроку, був підпийтий** (Шевченко). **Очевидно, вона збілася з дорogi** (Коцюбинський). **Цокотуха така, а, протє, розумна** (М. Вовчок). **Ти, мабуть, у світі нічого не боїшся** (М. Вовчок). **Він, може, прийде до нас. За повідомленням газет, у Лондоні були вчора сигнали повітряної тривоги;**

8. як виділюємо порівняльні звороти, що починаються словами як, мов, наче, неначе, ніби ніж: **Маленькі очі блищали, як жар** (І. Левицький)

З а в в а г а а) Іменної частини складеного присудка, якщо вона прислана до дієслова з допомогою сполучників як, мов, ніби і под., комсю не відділяємо (бо це не порівняльний зворот). **Рѹки зробилися як лід;**

б) так само не відділюємо комами тісно зв'язаних з присудком зворотів, приєднаних до нього з допомогою сполучника як: **Твою мовчанку розумію як відмову. Розглядаю твою відповідь як згоду.**

Не ставимо теж коми перед як, ніж — у суцільних висловах (не) більш як, (не) раніше ніж, (не) довше як, перш ніж і под., коли їх ужито не в порівняльному розумінні: **Спав не більш як п'ять годин. Роботи вистачало довше як на два дні. Перш ніж прийти до школи, купив книжку;**

9. як виділюємо допустові звороти **Я прочитаю книжку, хоч не зовсім докладно** (але: **Дай мені хоч**

трохи воді — без коми, бо тут „хоч” ужите не в дожустовому звороті);

10. як виділюємо поширені відокремлені прикладки (тобто такі, що мають при собі поясняльні слова): **Дми́трик, восьмилітній хлѳпчик, віскочив з низѳнької хати** (Коцюбинський).

З а м і т к и : а) Прикладку, висловлену одним іменником, відділюємо теж комою, коли вона стоїть після власного імени або після займенника: **У хату ввійшов Петро́, старшина. Нас, дівчат, гаптува́ти посадила** (М. Вовчок). **Ми, українці, хочемо теж причині́тися до будѳви новѳго ладу́ в Евро́пі;**

б) коли прикладкою є власне ім'я, то її виділюємо комою тоді, коли перед нею можна поставити в думці „а саме”: **Одна́ його́ дочка́, Васи́лина, обміта́ла коло поро́га сміття** (І. Левицький);

в) виділюємо теж прикладки, що починаються словами **то́бто, абѳ (= тобто), напри́клад, зокрема́, особливо́, наві́ть, між німи і т. ін.** **Більшість хворі́б спричиня́ють мікрѳби, абѳ (= тобто) мікроскопі́чні орга́нізми;**

г) прикладки із сполучником „**як**” виділюємо комами тільки тоді, коли вони мають відтінок причиновости; коли ж такого відтінку причиновости немає, тоді коми не ставимо: **Дуб, як тверде́ й міцне́ дере́во, дуже приго́жий до будѳви су́ден. Сосна́, як дере́во смоли́сте, нелѳтко гни́є; але — Шевче́нко як поѳт ма́є для нас, українці́в, винятко́ве значе́ння. Мій прі́ятель усі́м відѳмий як досві́дчений агроно́м;**

11. як виділюємо відокремлені звороти, що починаються словами: **крім, з ві́нятком, за́мість, зокрема́ і под.** **На дні мо́ря, крім вели́ких на́сипі́в та піску́, нічо́го не було́ відно́ (Коцюбинський). Мико́ла, за́мість па́нського ла́ну, вийшов на сво́є по́ле** (І Левицький). **У на́шій рі́чці во́диться вся́ка ри́ба, з ві́нятком пе́шки:**

12. як виділюємо відокремлені означення та дієприкметникові звороти: **Сонце, блідé й зубожіле, висипало з-за хмар на зéмлю своé остáнне зóлото (Коцюбинський). Настáли дні, пóвні рáдости і щáстя. Зáвжди весéлий і жвáвий, він сидів сьогóдні мóвчки ввесь вéчір. І ще довго Горпíна чу́ла дитячий плач, жалкíй та бóлісний (М. Вовчок). З горí булó відно ширóку до́лину, обста́влену гóрами, вкрíтими лісом (І. Левицький);**

13. як виділюємо відокремлені обставини (часу, місця): **Під вéрбами, недалéко від крини́ці, заворуши́лися дівча́та. Там, над Рóссю, сто́ить висóка скéля. Внизú, над самíм бéрегом, росли́ здорові вéрби (І. Левицький). Однóго вéчора, вже насмеркú, подúмав я про óзеро (М. Вовчок);**

14. як виділюємо дієприслівникові звороти: **Зірвáвшись з місця, дівча́та побі́гли в свою́ кімнáту. Поверта́юсь і, ступáючи вáжко, іду́ в гайóк.**

. Коли тільки сам один дієприслівник заступає речення часу, причини, умови, дії, то його комами відділюємо, напр.: **Повечéрявши, поляга́ли спáти (Мирний). Здригну́вшись, вона́ вíпустила з рук гóлку. Коли ж такий дієприслівник має значення прислівника або стоїть у кінці речення, тоді його комою не відділюємо. Співáють ідучí дівча́та. Учні́ чита́ють сідячи. В хáту ввійшо́в ба́тько сміючíсь. Всю цю вели́ку відста́нь пробі́г Васи́ль не зупиня́ючись;**

15. коли виділюємо безсполучникові рівнорядно-складні речення: **Крича́ть со́ви, спить дібро́ва, зіронькі́ сі́яють (Шевченко);**

16. коли відокремлюємо речення, що входять у склад сполучникового рівнорядно-складного речення (перед сполучниками і, та, але, а, та, й, пі-ні, ані-ані, або-або, чи-чи, то-то, проте): **Гру́ша всéхла, і дві сім'ї поми́рились (І. Левицький). Пробі́г автомобі́ль, і сі́м'я**

хмарка диму за ним розвіялась (Рильський) Ні зір не було видно, ні місяць не світив. Або ти зробиш це, або я піду геть.

Але якщо в складному реченні з сполучниками і, та (= і) є спільний якийсь другорядний член, що належить до обох речень, тоді коми не ставимо: Зліва кінчалися житá і починались лúки („зліва” спільне слово для обох речень):

17. коли відокремлюємо підрядн. речення від головних (перед сполучниками і такими сполучними словами, як: що, щоб, томý, як, коли, по́ки, якби́, якщó, чи, де, куді́, хто, котрий, чий і т. д.): **Що посіяв, те й пожні́** (Глібів). **Вона́ скрізь хóдить, куді́ й ми хóдимо** (Леся Українка). **Я спита́в його́, як він це рóбить.**

При складних сполучниках томý що, чéрез те що, для то́го щоб, з тим щоб, після то́го як, вна́слідок то́го що, за́мість то́го щоб, так що ставимо кому тільки раз: або перед усією словосполучкою, або перед сполучником що, щоб, як, залежно від змісту **Літа́к підня́вся вгóру, так що його́ лéдве було́ видно** (наслідкове речення), але: **Літа́к підня́вся вгóру так, що його́ лéдве було́ видно** (речення способу дії)

57.

Крапка з комою [;]

Крапку з комою (середник) ставимо поміж поширеними реченнями або поширеними частинами речення як знак, слабший від крапки і сильніший від коми, напр.:

З не́ба, як розто́плене зóлото, влёться на зéмлю блискúчий сві́т со́нця; на лана́х гра́є со́нячна хви́ля; під хви́лею спі́є хліборóбська до́ля.. (П Мирний)

58.

Двокрапка [:]

Двокрапку ставимо перед дослівно наведеними чужими словами, які беремо в лапки, або перед поясненням і вичислюванням, напр.

Взяла зілля, поклонилась: „Спасібі, бабусю!”
(Т. Шевченко). Мені все сниться: сонце, співи, і ви,
і день весняний... (П. Тичина).

Риска [—]

59.

Риску (тире) ставимо:

1. як не буває зв'язки (є) у складному присудку,
а присудок висловлений іменником, числівником або
дійменником: Київ — столиця України. Наше за-
вдання — відбудувати знищену країну. П'ять і де-
в'ять — чотирнадцять;

З а м і т к и: а) Якщо між підметом і присудком
є слова це, то, ось і т. п., риску ставимо перед цими
словами: Дніпро — це ріка України Працювати без
упину — ось наше завдання;

б) коли підметом або присудком є з а й м е н н и к,
риску не ставимо: Я сирота з Вільшаної (Шевченко).
Ти великий майстер. Папір увесь твій.

Так само не ставимо риску, коли присудком є п р и-
с л і в н и к або п р и к м е т н и к у н а з и в н о м у
в і д м і н к у: У хаті душно (Гребінка). Сорочка в неї
тоненька, черевички високі (М. Вовчок);

2. замість пропущеного присудка: Бліснула річка,
а за річкою — широкій простір зелених плавнів (Ко-
цюбинський). Спочатку я працював учителем, а потім —
інспектором. Іде мати на город, а Оксана — на поле;

3. після однорядних членів речення перед словами,
що у з а г а л ь н ю ю т ь сказане (об'єднують усі одно-
рядні члени): Кожен кущик, горбок, долинка, кожна
стежечка — все це було йому знайоме (Коцюбинський).
І над водою, і над гаєм — кругом, як в усі, все мовчить
(Шевченко);

4. у безсполучниковому складному реченні, коли
перше речення означає умову, час або протиставу:
Прийшла я до квітів ближче — всі лелії раптом за-

тремтіли (Леся Українка). Прийдеш до мене — покаж́у тобі кни́жку;

5. коли треба виділити слова автора, в с т а в л е н і у пряму мову, то ставимо риску з комою: — Мару́сю, — го́ворить Ка́тря, — я при́йшла́ до те́бе за порáдою (М. Вовчок). — На цей раз Хома́ не дурний́ — калáтало се́рце в Андрі́я (Коцюбинський);

6. щоб відділити два поняття, що означають час, місце, кількість: Від селá до селá кіломе́трів 3—4. По́їзд Львів—Кра́ків при́йде в 10. годині́ (гут риска означає „від... до”).

60.

Дужки [()]

У дужки вставляють звичайно:

1. слова, словосполуки й речення для пояснення якогось слова іншим, більше зрозумілим, напр.:

анáрхія́ (безвладдя). ле́гінь (парубок), не́ньо (батько)...;

2. імена авторів, що їх твори цитують.

В свої́й ха́ті свої́ правда, і си́ла, і во́ля (Шевченко).

61.

Крапки [...]

Крапки ставимо на місці перерваної або недокінченої мови, напр.:

Музи́ки... та́нці... і Берди́чів... кайдáни бря́зкають... Москвá... борі́, снігі́ і... Єнісе́й... (Т. Шевченко).

62.

Лапки [„ ”]

В лапки беремо:

1. чужу пряму мову:

„Чому́ ти суму́еш, до́ню?” пита́є ма́ти;

2. власні назви літературних творів, часописів, фабрик, пароплавів тощо (особливо, коли треба відзначити ці слова як власні):

Шевче́нкова „Топо́ля”, „Малі Дру́зі”;

3. цитати з книг, іронічні вислови:

...Кричіть, що несете і ду́шу, і шку́ру „за оте́че-ство...” (Т. Шевченко);

4. малопоширені новотвори, напр.:

..Чверть-люди́на”.

Розділка [-]

63.

Про розділку (дефіс) див. докладно § 48.

ХІ. НІМЕЦЬКА ТРАНСКРИПЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ ІМЕН

З огляду на те, що в нас немає досі системи української латиниці для наукових видань чи для інших практичних потреб (як ось мають її серби чи болгари), а життя вимагає в теперішній час (урядові документи, урядові назви і т. д.) переписувати українські власні імена німецькою правописною системою. — подаємо німецьку транскрипцію українських назв та імен власних, головню для потреб школи, яка вимагає в цій справі повної одностайності та одностайності. За цією транскрипцією кожній українській букві відповідає такий німецький знак чи кілька знаків, що приблизно віддають значення української букви:

а — a

б — b

в — w (хоч після голосівок українська буква „в” має значення короткого u)

г — h

г — g

д — d

е — e

є — je напр., Євген — Jewhen, Єндик — Jendyk, Вороненка — Woronjenka

ж — sh напр., Жовква — Showkwa, Жежава — Sheshawa, Ждан — Shdan

з — s напр., Зенон — Senon, Кузик — Kusyk, Гузар — Husar, Зазулин — Sasulyu

дз — ds напр., Будз — Buds, Дзерович — Dzerowytsh

дж — dsh напр., Джеря — Dsheria, Джурин — Dshuryn

- и — y** (хоч українське „и” найближче німецькому закритому „e”. у таких словах, як Rede, Seele), напр.. Мирон — Myron, Микитин — Mykutyu
- і — i**
- й — j** напр., Андрій — Andrij, Лужний — Lushnyj
- ї — ji** напр.. Київ — Kyjiw, Матвіїв — Matwijiw
- к — k**
- л — l** напр.. Лавро — Lawro, Лабій — Labij
- м — m**
- н — n**
- о — o**
- п — p**
- р — r**
- с — ss** завсіди перед голосівками та приголосівками, головно, перед х, з винятком перед п, т, в, та у визвуку слів, де пишемо s, напр., Сагайдак — Ssahajdak, Веселий — Wesselyj, Ісаїв — Issajiw, Серет — Sseret, Борис — Boryss, Східник — Sschidnyk, але — Степан — Stepan, Стир — Styr, Скнилів — Sknyliw, Іспас — Ispass
- т — t**
- у — u**
- ф — f**
- х — ch**
- ц — z** у кінцевих складах tz, напр., Ценко — Zenko, але — Інгулець — Inhuletzj (див. під „ь”. Гриць — Hrytzj, див. ще під я, ю
- ч — tsch** напр., Чорний — Tschornyj, Заревич — Sarewyttsch, Бучач — Butschatsch, Копичинці — Kopytschyntzi (див. під ц)
- ш — sch** напр., Шипівці — Schypiwtszi, Шевченко — Schewtschenko, Шашкевич — Schaschke-wyttsch

- щ — schtsch напр., Щавне Schtschawne, Ширець — Schtschyretzj, Щурат — Schtschurat
- ю — ju після голосівок, у назвуці та після губних приголосівок. напр., Юрій — Jurij, Баюрак — Bajurak, Рав'юк — Rawjuk, П'юрко — Pjurko; -iu після приголосівок, що м'якшуються (т, д, с, з, ц, л, н, р, дз. див. §. 14), напр., Ковалюк — Kowaliuk. Севлюш — Ssewliusch, Грицюк — Hrytziuk, Атаманюк — Atamaniuk, Севрюк — Ssewriuk
- я — ja після голосівок, у назвуці та після губних приголосівок, напр., Ярослав — Jaroslaw, Кияк — Kujak, М'ясний — Mjassnyj, Хо-м'як — Chomjak, Гап'як — Harjak, Сап'яний — Ssapjanuj; після приголосівок, що м'якшуються (т, д, с, з, ц, л, н, р, дз, див. §. 14), -ia, напр., Черниця — Tschernycia, Кавуля — Kawulia. Рябий — Riabyj. Снятин — Ssniatyn, Ясіння — Jassinnia, Тясмин — Tjassmyn
- ь — j напр., П'ятницький — Pjatnytzykuj, Василь — Wassylj, Рось — Rossj, Маньковський — Manjkowskuj
-

ХІІ. СКОРОЧЕННЯ

Часто вживані слова загального значення скорочуємо звичайно в письмі та в друку:

а	
агр.	— агроном
акад.	— академічний
А. С.	— Акційна Спілка
білор.	— білоруський
бл. п.	— блаженної пам'яті
в.	— вік
вв.	— віки
вид-во	— видавництво
відм.	— відмінок
Вп.	— Високоповажаний
вр.	— власноручно
Всч.	— Всечесніший
вул.	— вулиця
Г. Г.	— Генеральна Губернія (край) і Генеральне Губернаторство (уряд)
гр.-кат.	— греко-католицький
д.	— добродій
дав.	— давальник
дд.	— добродії
див.	— дивись
дир.	— директор
діеприкм.	— дієприкметник
діеприсл.	— дієприслівник
діесл.	— дієслово
д-р або др	— доктор
ж. р.	— жіночий рід
займ.	— займенник
зам.	— замість
зах.	— західний

збір.	— збірне
зл.	— злотий (монета)
з об. пор.	— з обмеженою порукою
імен.	— іменник
інж.	— інженер
інсп.	— інспектор
І. Н. Т.	— Інститут Народно́ї Творчості
і т. д.	— і так далі
і т. ін.	— і таке інше
і т. п.	— і тим подібне
клич.	— кличник
ком. упр.	— комісарська управа
м.	— місто
м	— метр
мг-р або мгр.	— магістер
минул.	— минулий
м. ін.	— між іншим
місц.	— місцевик
м-ко	— містечко
м. м.	— минулого місяця
мн.	— множина
м. р.	— минулого року
М. С.	— Маслосоюз
наз.	— називник
напр.	— наприклад
нар.	— народився
невідм.	— невідмінне слово
нім.	— німецький
н. ст.	— нового стилю
Н. Т. Ш.	— Наукове Товариство ім. Шевченка
о.	— отець
обл.	— область
одн.	— однина
окр.	— округа
оо.	— отці
оруд.	— орудник

О. С. К.	—	Окружний Союз Кооператив
п	—	пошта
п.	—	пан
п. з.	—	під заголовком
півд.	—	південний
півн.	—	північний
п. в.	—	під назвою
п-ні	—	пані
пов.	—	повіт
поль.	—	польський
пор.	—	порівняй
пш.	—	панове
прав.	—	православний
прийм.	—	прийменник
прикм.	—	прикметник
присл.^с	—	прислівник
проф.	—	професор
П. С. К.	—	Повітовий Союз Кооператив
П. Т.	—	повним титулом
р.	—	рік
ред.	—	редактор
рим.-кат.	—	римо-католицький
род.	—	родовик
рос.	—	російський
рр.	—	роки
Р. С. У. К.	—	Ревізійний Союз Українських Кооператив
с.	—	село
св.	—	святий
сіль-госп.	—	сільськогосподарський
ск.-б	—	сказати б
скороч.	—	скорочен-ий. -о
сп.	—	спілка
спол.	—	сполучник
ст.	—	століття
стар.	—	старший, старше

стор.	— сторінка
ст. ст.	— старого стилю
сх.	— східний
т-во	— товариство
т. зв.	— так званий
тов.	— товариш
У. Д. К.	— Український Допомоговий Комітет
У. О. К.	— Український Окружний Комітет
У. О. Т.	— Українське Освітнє Товариство
У. У. О. П.	— Українське Учительське Об'єднання Праці
У. Ц. К.	— Український Центральний Комітет
уч.	— учень
ф-ма	— фірма
франц.	— французький
ц. р.	— цього року
Ц. С.	— Центросоюз
цсл.	— церковнослов'янський
ч.	— число
числ.	— числівник
чит.	— читай
чолов. р.	— чоловічий рід
шк. р.	— шкільний рік

З М І С Т :

	Стор.
Передмова	3
I. Вступні завваги та пояснення	5—10
1. Абетка	5
2. Звуки — букви	5
3. Поділ звуків	7
4. Апостроф	9
5. Наголос	10
II. Правопис основних голосівок	10—21
6. Буква і	10
7. Буква и	14
8. Букви е (е) — и (ї)	16
9. Букви о — у	17
10. Букви о — е	19
11. Букви о — а	19
12. Чергування у — в, і — й	20
III. Правопис приголосівок	21—29
13. Подвоєння приголосівок	21
14. М'якшення приголосівок	22
15. Де не пишеться знак ь?	24
16. Зміни приголосівок при їх збігу	25
17. Правопис приростків і прийменників	27
18. Спрощення в групах приголосівок	28
IV. Складні слова	29—30
19. Як писати складні слова?	29
V. Частини мови	30—32
20. Закони відміни частин мови	30

	Стор.
VI. Правопис чужих слів	32—46
21. Давно й недавно позичені слова	32
22. Чужомовне і	32
23. Грецьке η	34
24. Чужомовне е	35
25. Німецьке ö, франц. eu, англ. u	35
26. Німецьке ü (ue) і французьке u	35
27. Німецьке та голяндське ei	36
28. Дифтонг au, ou, англ. aw, ow	36
29. Дифтонг eu	36
30. Французьке -eur, -aige	36
31. Чужі ea, ua, oi, oe, ue та інші	37
32. Грецьке β	37
33. Чужомовне h — g	38
34. Чужомовне l	39
35. Чужі s і грецьке σ	41
36. Чуже f	41
37. Грецьке ϕ	41
38. Англійське w	41
39. Чужі подвоєні приголосівки	42
40. Закінчення -tr, -dr і -тер, -дер	42
41. Інші чужі слова	42
42. Правопис слов'янських прізвищ	43
43. Слов'янські географічні назви	44
44. Чужі (неслов'янські) назви	45
45. Відміна чужих слів	45
VII. Писання разом — окремо	46—53
46. Разом пишемо	46
47. Окремо пишемо	48
48. З розділкою пишемо	49
49. Правопис частки не	51
VIII. Великі — малі букви	53—57
50. Великою буквою пишемо	53
51. Малою буквою пишемо	56

	Стор.
ІХ. Ділення слів	57—58
52. Правила при переносі слів з рядка до рядка	57
Х. Розділові знаки	58—67
53. Крапка	58
54. Знак оклику	59
55. Знак питання	59
56. Кома (запинка)	59
57. Крапка з комою	64
58. Двокрапка	64
59. Риска	65
60. Дужки	66
61. Крапки	66
62. Лапки	66
63. Розділка	67
ХІ. Німецька транскрипція	69—71
ХІІ. Скорочення	73—76
